THE

KA I RIE F T XT A TU

T Y

J. C. C ATT JI, B. A. (C t b.), VIDYĀVĀ ID I,

IR CTOR

OF

Th Ar h ologi al nd R rch p rt t

A TAT .

V . .

ाश्मीरग्रन ली

श्रीजगदीशचन्द्र-चट्टोपाध्याय-

संपादिता

तृतीय ण्डम्

ARCHÆOLOGICAL & RESEARCH DEPARTMENT
JAMMU & KASHMIR
STATE

KA I .

THE

RATYA H JÑĀ R DAYA

BEING

y th ctri t

v t h v Phi y K ir

Y

(A)

KṢHEMA ĀJA

अथ

प्रत्यभिज्ञ हृदयम्

ARCHÆOLOGICAL & RESEARCH DEPARTMENT
JAMMU & KASHMIR
STATE

श्रीनगर

(कश्मीर)

संवत् १९६८

Paper cover Re. 1. *In cloth Rs. 1/8.*

BOMBAY:

Printed by B. R. Ghanekar at the Nirnaya-Sagar Press,
23, Kolbhat Lane, and published by the Archæological and
Research Department, Srinagar, (Kashmir).

P EFACE.

The present edition of the Pratyabhijñā Hṛiday of Kṣhemarāja, printed now for the first time, has been prepared by a collation of the following Manuscripts:

—A manuscript in Devanāgarī characters.

—An old, much decayed manuscript in Shārada characters.

—A Shārada manuscript on paper belonging to Paṇḍit Har Bhaṭṭa Shāstrin of this Department.

—An old manuscript in Shārada characters on birch bark (obtained from Lahore by M. M. Paṇḍit Mukunda Rāma Shāstrin, Head Paṇḍit of this Department).

In the preparation of the text for the press th Paṇḍits of the Department have given me the same help, in their several capacities, as they rendered in regard to the edition of the previously published volume of the Shiva-Sūtra-Vimarshinī; and I am very grateful to them for this help.

An account of this work by Kṣhemarāja is given in y *Kashmir Shaivaism,* published as th Second Volume of this Series. It bears the same relation to the Advaita Shaiva System of Kashmir as the Vedānt - Sāra of Sadānanda does to the Vedānt System. That is to say, it is intended to be n easy introduction to, and a summary of the doctrines of, the System. Still, Kashmir Shaivaism being a hitherto neglected and little known System, full co prehension of th Pratyabhijñā Hṛiday will not perhaps b very e sy for most students. To them a preliminary study of the "*Kashmir Shaiv ism*" is recommended.

Srinagar,
Kashmir. } JAGADĪSHA CHANDRA CHATTERJI.

अथ

त्यभिज्ञा द सूः णां ठानु णि

इति प्रत्यभिज्ञाहृदये सूत्रपाठः समाप्तः ॥

अथ

प्रत्यभिज्ञ दयसूत्र णां तिसूत्रं संक्षिप्तवि र्थसंग्रहः

१ स्वसंविच्छक्तेरेव मुख्यतया सर्वकारणत्वस्य, सुखोपायेन प्राप्तव्यताया, अत्युत्तमफलस्य च निरूपणम् ।

२ संविद्व्यतिरिक्तानां मायाप्रकृत्यादीनां विश्वसृष्टौ निमित्तोपादानादिभावपरिहारप्रयोजनं विश्वस्य संविदैकात्म्यसत्तया अवस्थितिनिरूपणम् ।

३ स्वसंविन्मयमात्रतायामपि तत्तदनुरूपविभागेन विश्वस्वरूपप्रतिपादनम्

४ संकुचितचित्तया भेदावभासमापन्नस्य पशोरपि परमशिववत् विश्वरूपताव्याहरणम् ।

५ नीलसुखादिरूपार्थग्रहणोन्मुखत्वेन संकुचितग्राहकरूपत्वस्य, चित्तस्य वस्तुतः चितिस्वरूपत्वनिरूपणम्

६ मायाप्रमातुरपि चित्तमयतानिरूपणम् ।

७ प्रकाशरूपत्व-संकोचावभासवत्त्वाभ्यां द्वैरूप्य-त्रिमलावृतत्व-शून्यादिचतुरात्मत्व-शिवादिपञ्चत्रिंशत्तत्त्वस्वभावादिसत्तया नानाविधप्रपञ्चाभासेपि, चिदात्मनः तात्त्विकैकात्मत्वनिरूपणम् ।

८ चार्वाकनैयायिकादिदर्शनान्तराणामर्वाचीनपदप्रतिष्ठाव्यवस्थितेः, नीलसुखादिसंवित्स्थितीनां स्वात्मस्वरूपाभिव्यक्त्युपायत्वस्य च कथनम् ।

९ आत्मनः स्वातन्त्र्येण अभेदव्याप्तिनिमज्जनभेदव्याप्त्यवलम्बनात् इच्छादिशक्तिसंकोचोत्तरं मलावृतसंसारित्वप्रदर्शनम् ।

१० शुद्धेतराध्वस्फारणक्रमेण स्वरूपविकासरूपसृष्ट्यादिप कृत्य-कर्तुः भगवतः संसार्यवस्थापत्तावपि स्वरूपाभिज्ञानहेतुकस्र-ष्टृत्वादिपञ्चविधकृत्यकारित्वनिरूपणम् ।

११ आत्मनः संसार्यवस्थायामेव पञ्चविधकृत्यकारित्वरहस्याभि-ज्ञानानां प्रदर्शनम् ।

१२ पूर्वनिरूपितपञ्चविधकृत्यकारितानभिज्ञस्य स्वशक्तिकर्तृकव्या-मोहिततालक्षणपशुदशापोषणहेतूनां निरूपणम् ।

१३ स्वीयपञ्चकृत्यकारित्वपरिज्ञाने तदन्यथात्वकारिहेत्वपगमात् मोहनिवृत्त्या स्वातन्त्र्यलाभात् अन्तर्मुखीभूतस्य चित्तस्य स्व-रूपप्रत्यापत्त्यात्मचिद्रूपतावाप्तिप्रदर्शनम् ।

१४ मायाप्रमातृतायामपि चिच्छक्तेः अंशतः स्वकार्यकारितानि-रूपणम् ।

१५ अवाप्तस्वरूपस्फारचित्यात्मबललाभे पूर्वनिर्दिष्टमायाप्रमातुः विश्वस्य आत्मसात्काररूपाभेदावभासनानिरूपणम् ।

१६ विश्वात्मसात्कारसमावेशलाभात् देहादिमत्त्वेऽपि जीवन्मुक्ति-लक्षणकथनम् ।

१७ संविद्विकासे ब्रह्मनाडीविकासे वा चिदानन्दलाभात्मजीवन्मु-क्तिफलनिरूपणम् ।

१८ प्रोक्तद्विविधमध्यविकासोपायभूतानां विकल्पक्षयादियुक्तीनां प्रदर्शनम् ।

१९ समावेशसमापत्त्यात्मसमाधिलाभस्य नित्योदिततायां युक्ति-निरूपणम् ।

२० समाधिलाभस्य पार्यन्तिकफलकथनम् ।

इति प्रत्यभिज्ञाहृदयसूत्रा ां संक्षि वि यार्थं :॥

ओं नमो मङ्गलमूर्तये

अथ

प्रत्यभिज्ञा दयम्

ः शिवाय पञ्चकृत्यविधायिने
चिदानन्दघन त्म र र्था भासिने
किरोपनिषत्सार भि महोदधेः
क्षेमे गोद्दि ते ः रवि न्तये २

ये सुकुमारमतयोऽकृततीक्ष्णतर्कशास्त्रपरि-
ः शक्तिपातोन्मिषित-पारमेश्वरसमावेशा-
भिलाषिणः तिचित् भक्तिभ ः, ते ाम्
ईश्वरप्रत्यभिज्ञोपदेशतत्त्वं मनाक् उन्मील्यते

१ तत्त्वं हि

'चिदानन्दैषणाज्ञानक्रियाणां स्फुटत्वतः।
शिव-शक्ति- दीशान-विद्याख्यं तत्त्व प म् ॥'

इति प कत्वेन आम्नातम्। उन्मी ते इति, तेषां कृते संक्षिप्य टीक्रियते इति ाक्यार्थः।

० . . ग. ० उद्धरामि परं ारं सारविषशान्तिदम्॥ इति ः।
० ५ . ० कृततीक्ष्णशा इति पाठः।
० ६ . ० शक्ति शोनि त्पारमेश्वरेति ः।
० . ० ावेशाभिलाषाः इति प ः।

स्वात्मदेवताया एव सर्वत्र कारणत्वं सुखोपायप्राप्यत्वं महाफलत्वं च अभिव्यक्तुमाह

चितिः स्व विश्वसिद्धिहेतुः १

'विश्वस्य'—सदाशिवादेः भूम्यन्तस्य 'सिद्धौ' निष्पत्तौ, प्रकाशने स्थित्यात्मनि, परप्रमातृवि- न्त्यात्मनि च संहारे, पराशक्तिरूपा 'चितिः' एव भगवती ' ' अनुत्तरविमर्शमयी शिवभ भिन्ना 'हेतुः'—कारणम् अस्यां हि सरन्त्यां जगत् उन्मिषति व्यवतिष्ठते च, नि सरायां च निमिषति;—इति स्वानुभव एव साक्षी अन्यस्य तु मायाप्रकृत्यादेः चित्प्रकाशभिन्नस्य अप्रकाशमानत्वेन अस- त्त्व त् चिदपि हेतुत्वम्; प्रकाशमानत्वे तु काशैकात्म्यात् प्रकाशरूप चितिरेव हेतुः;

---

० . . ० सर्वत्र इति पदं नास्ति ।
० . . ० महाफलाभिव्यक्तिं चाह इति ः ।
० ५ . . ० स्वे चेत्यात्मनि इति पाठः ।
० . . ० न्तविमर्शमयी इति पा ः ।
० ० . . ० इति नास्ति ।
० . ० अप्रकाशत्वेन ति । ः ।
० १ . ० असत्त्वादपि क्वचित् हे म् ति ः ।
० १ . . ० चिदे इति ः ।

त्वसौ श्चित् एव देशकाला ार एतत्सृष्टा एतदनुप्राणिताश्च नैतत्स्वरू भेत्तुमलम्; इति व्याप -नित्योदित-परिपूर्णरूपा इयम् इत्यर्थलभ्यमेव एतत्

जगदपि चितो भि नैव किञ्चित्; अभेदे च थं हेतुहेतु द्भावः? उच्य चिदे भगवती स्वच रूपा त्तदनन्तजगदात्मना स्फुरति, इत्येतावत्परमार्थोऽयं -रणभावः यतश्च इयमेव ातृ- ण- मे - विश्वस्य सिद्धौ काशने हेतुः, ोऽस्याः रिचि काशरूपा :

---

२ यदुक्तम्

> देशकालाकारभेदः विदो नहि युज्यते ।
> स्वादेकैव पूर्णाहं-विमर्शात्मा चिदुच्यते ॥

इति ।

---

० १ ग. पु० न त्वन्यः श्रिदिति पाठः ।
पं० २ क. ग. पु० एतत्प्राणिता इति पाठः ।
पं० ३ क. पु० परिपूर्णोऽयम् इति, ग. ० परिपूर्णेयम् इति पाठः ।
पं० ४ . ग. . पु० इत्ययल भ्यमेव इति प ः ।
पं० ६ . पु० कथं हे द्भाव इति पाठः ।
पं० . ग. . पु० जगदात्मना विश्वरूपेण इति पाठः ।
० ९ . पु० अतश्चेयमिति, ङ. पु० यत् इयमेवेति पा ः ।
० ११ . . ० ाविच्छिन्नेति पाठः ।

सिद्धौ अभिन र्थप्रकाशनरूपं प्रमाणवराक-
मुपयुक्तम् वा[3] तदुक्तं त्रिकसारे

' दा स्वशिरश्छायां यद्वल्लङ्घितुमीहते
पादोद्दे शिरो न स्यात्तथेयं बैन्दवी कला[4] '

इति

इयं विश्व सिद्धौ पराद्वयसामरस्या-
पादनात्मनि च संहारे हेतुः, तत एव
प्रत्यभिज्ञातस्वा सती, भोगमोक्षस्वरूपाणां
विश्वसिद्धीनां हेतुः इति आवृत्त्या व्याख्येयम्
पि च 'विश्वं' नील-सुख-देह-प्राणादि[5]; तस्य
'सिद्धिः' णोपारोहक्रमेण विमर्शमयप्र-
मात्रावेशः, सैव[6] 'हेतुः' परिज्ञाने उपायो यस्याः

३ नहि सूर्यप्रकाशने दीपान्तर पयुज्यते इति भावः।
४ यो लङ्घितुमीहते स्य यथा पादोद्देशे शिरो न ात् तथा यमि-
न्धः ।
५ नी बहिरिन्द्रियगम्यम्, सुखमन्तरिन्द्रियगम्यम्, प्राणादि जीवच्चेष्टागम्यम् ।
६ । दूरस्थस्य अग्नेः अनुमितौ धूमः ।धनं तद्वदित्यर्थः ।

० . . . ० सिद्धौ प्रकाशनेऽभिनवार्थप्रकाशनेति, . ० अभिनवप्रकाशरूपम् ति :।
० . . . ० एवेति पाठः।
० . . . ० प्रत्यभिज्ञात भोगमोक्षसिद्धीनां हेतुः इति पाठः।
० . ० प्रमाणोपहारक्रमेण ति, . ० प्रमाणोपाहरणक्रमेणेति :। . ० विमर्शमात्रावेश इति :।
० . . . ० एव हेतुरिति पाठः।

अनेन ोपायत्वमुक्तम् यदु श्रीवि -
भट्टारके
'ा संवित्तिः म न्या सर्वदेहिन
ोगिनां विशेषोऽयं संबन्धे ा'
इति
'चितिः'-इति ए देश वच्छि-
म् अभिदधत् स्तभेद ादानाम् -
तां नक्ति ' '-शब्दो ब्रह्मवादवैल-
क्षण्यम् आचक्ष ः चि ो हेश्वर्यसारतां ब्रूते
'विश्व'-इ दिपदम् अशे शक्तित्वं, सर्वकार-
त्वं, सुखोपायत्वं च आह
ननु विश्वस्य दि चितिः हेतुः, त्
पादानाद्यपेक्ष ं भेदवादापरित्यागः त्
इत्याशङ्क आह

स्वेच स्वभित्तौ विश्व न्मी-
लय २

'स्वे ', दिवत् न्ये ,

पं० ३ . ० ा बन्ध इति ाठः।
पं० ६ . पु० च्छिन्न वाभिदधत् इति पाठः।
पं० ९ . पु० माहे रतां ब्रूते इति, . . ० माहेश्वर म् इति
पं० १० . ० शे शक्ति त्वम् इति ाठः। ः।
पं० २ . ० दा ा इति ः।

तयैव च, न तु उपादानाद्यपेक्षया, एवं हि प्रागुक्तस्वातन्त्र्यहान्या चित्त्वमेव न घटे 'स्व भित्तौ', न तु अन्यत्र क्वापि, प्राक् निर्णीतं 'विश्वं' दर्पणे नगरवत् अभिन्नमपि भिन्नमिव 'उन्मीलयति' उन्मीलनं च अवस्थितस्यैव प्रकटीकरणम् इत्यनेन जगतः प्रकाशैकात्म्येन अवस्थानम् उक्तम् २

अथ विश्व स्वरूपं विभागेन प्रतिपादयिमाह

तन्नाना अनुरूपग्राह्यग्राहक-भेदात् ३

तत्' विश्वं 'नाना'—अनेकप्रकारम् थं? 'अनुरूपाणां' परस्परौचित्यावस्थितीनां 'ग्राह्याणां ग्राहकाणां' च 'भेदात्' वैचित्र्यात् था च

ग्राहकाः सप्त प्रमातारः, ते च (१) शिवः (२) मन्त्रमहेश्वराः (३) मन्त्रेश्वराः (४) मन्त्राः (५) विज्ञानाकलाः (६) प्र याकलाः ( ) ाः इत्यागमप्रसिद्धाः ।

पं॰ १ . ० थैव चेति ाठः।
पं॰ २ . पु॰ चित्तत्वमेव इति पाठः ।
पं॰ . ग. ० दर्पणनगरवत् इति म : पाठः ।
॰ ५ . ०उन्मीलयतीत्यनन्तरम् 'अवभासयति' इत्यप्यधिकः ाठोस्ति।
॰ १३ . ० अनणुरू ाणाम् इति पाठः ।
॰ . ० ाहकताभेदात् इति पाठः ।

सदाशिवतत्त्वे अहन्ताच्छादि -अस्फुटेदन्ताम- याद‍ृशं परापररूपं विश्वं ग्राह्यं, तादृगेव श्रीसदाशिवभ रकाधिष्ठितो महेश्वराख्यः प्रमातृवर्गः पर ेश्वरेच्छाव ल्पिततथावस्था- ः ईश्वर त्त्वे फुटेदन्ताहन्तासामानाधिकर- ण्यात्म यादृक् विश्वं ग्राह्यं, तथाविध एव ईश्वरभट्टार धिष्ठितो ेश्वरवर्गः विद्यापदे श्री दनन्त ारकाधिष्ठिता हुशाखावान्तर- भेदभिन्ना यथाभूता ः प्रमातारः, - भूतमेव भेदैकसारं विश्वमपि प्रमेयम् े- र्ध्वे दृशा विज्ञानाकलाः कर्तृताशून्यशुद्धबो- धात्मानः, ादृगेव तदभेदसारं - - कलात्मक-पूर्वावस् ापरिचितम् एषां प्रमेयम् ायायां शून्य णां यकेवलिनां त्रो-

---

०१ . ० अहन्ताच्छादितेऽपि फुटे इदन्तामयम् इति ः ।
०३ . ० ो मन्त्रमहेश्वराख इति ः ।
०५ . ० ानाधिकारात इति, . ० ामानाधिकरण्यात्मतया इति ः ।
० . ० वि त्त्वे ति, . ० विद्यापदेश—श्रीमत् इति ः ।
०८ . ० धिष्ठितानन्तबहुशाखेति, . ० बहुशाखा अवान्तर- ि इति, . ० अधिष्ठितबहुशाखेति ः ।
०११ . ० कर्तृत्वशून्येति ः ।
०१ . ० अभेदसारसकलेति ः पाठः ।
पं०१ . ० ायायाः ात्रूणामिति ाठः ।

चितं प्रलीनकल्पं प्रमेयम् क्षितिपर्यन्तावस्थि-
ं सर्वतो परिमि
तथाभूतमेव प्रमेयम् तदुत्तीर्णशिवभ
प्रकाशैकवपुषः प्रकाशैकरूपा एव भ : श्रीम-
त्परमशिवस्य पुनः विश्वोत्तीर्ण-विश्वात्मक-पर-
मानन्दमय-प्रकाशैकघन एवंविधमे शिवा-
दि-धरण्यन्तम् अखिलम् अभेदेनैव स्फुरति;
वस्तुतः अन्यत् किंचित् ग्राहकं ; अपि
श्रीपरमशिवभ एव इर नानावैचि-
त्र्यसहस्रैः स्फुरति इत्यभिहितप्रायम् ३

भगवान् विश्वशरीरः,

चितिसंकोचात्मा चेतनो पि संकुचितविश्वमयः ४

श्रीपरमशिवः स्वात्मैक्येन रि विश्वं
सदाशिवाद्युचितेन रूपेण बिभासयिषुः पूव

---

० . ० स्थितिपर्यन्तेति : ।
० . ० इत्थमित्थमेतदिति-नानाविधवैचित्र्ये : ।
० इत्यादि-अवतरणिकावाक्यपाठः . . पुस्तकाभ्यामुपन्यस्तः।
५ . ० सदाशिवाद्युदितेनेति, . . ० सदाशिवाभ्युदितेन इति : ।

चिदैक्याख्य तिमयानाश्रिताशिवपर्याय-शून्या-तिशून्यात्म शाभेदेन शमानतया स्फुरति; : चिद्र श्यानतारूपाशेषतत्त्वभु-वन-भाव- त्तत्प्रम । र तयापि थते था च एवं भगवान् विश्वशरीरः, था 'चितिसं-ोचात्मा' संकुचि चिद्रूपः 'चेतनो' हकोऽपि वटधानिकावत् संकुचिताशेषविश्वरू : था च सिद्धान्तवचनम्

'विग्रहो विग्रही चैव सर्वविग्रहवि ही ।'

इति त्रिशिरोमतेऽपि

'सर्वदेवमयः काय ' चेदानीं शृणु प्रिये ।
थिवी कठिनत्वेन द्रवत्वेऽम्भः प्रकी म् ॥'

इत्युपक्रम्य

'त्रिशिरोभैरवः सा । प्य विश्वं व्यवरि : '

इत्यन्तेन ग्रन्थेन । संकुचितविश्व-त्व ेव व्याहरति

अयं च अत्राश : ग्राहकोऽपि ' प्रकाशै-

ॱ० ३ . ग. पु० श्यानरूपः अशेष० ति पाठः ।
ॱ० ६ . ० संकुचित इति पाठः ।
ॱ० ११ . ० स्तच्चेदानीम् इति : ।
ॱ० १५ . . ० ग्राहके संकुचितेति० . ० ग्राहकेणासंकुचित० इति पाठः ।

ात्म्ये उक्तागमयुक्त्या च विश्वशरीरशिवै-
करूप एव, केवलं तन्मायाशक्त्या अनभिव्य-
रूपत्वात् संकुचित इव आभाति; संको-
ोऽपि विचार्य ाणः चिदैकात्म्येन थमानत्वात्
चिन् र्य एव, अन्यथा तु न किंचित् इति
सर्वो हको विश्वशरीरः शिवभट्टारक एव
तदुक्तं मयैव

'अख् ातिर्यदि न ख्याति ख्यातिरेवावशिष्यते
ख्याति चेत् ख्यातिरूपत्वात् ख्यातिरेवावशिष्यते '

इति नेनैव आशयेन श्रीस्पन्दशास्त्रेषु

---

८ यदुक्तं न्यायभूषणे कर्तृकर्मादि ारकलक्षणविचारे। संभूय कारकाणां क्रियाजन त्वे हि तुल्यव्यापारत्वात् ः साधकतमार्थः स्वत ार्थो वा ति ार्वपारिषदं व्याकरणं विरुध्येत । अत एव ातृव्यापारस्य माणत्वमा ः, स च ज्ञातृव्यापारः चिद्रूपे ज्ञातरि ादात्म्येन स्थितत्वात् ोधात्मकः इति । तथा च अत्रैव 'विवक्षातः कारकाणि भवन्ति' इति । यथा चितिः विश्वं ाधयति, चितिमासाद्य विश्वं भवति, चित्या विश्वमीश्वरः करोति, चितेः विश्वं भवति, चितेः विकारो विश्वं भवति, चि ौ विश्वं स्थितमिति ॥

---

०२ . ० केवलं माया भिव्यक्तेति ः।
०३ . ० एव इति पाठः।
०६ . ० वि रीरशिवभट्टारक एवेति ः।
०८ . ० तिः ख्यातिरेव ति, ग. ० यदि ख्याति त् तिरे इति पाठः।

'य ार वेम ाे जी :......................... '

इत्युप

'तेन शब्दार्थचिन्तासु न सावस्था न यः शिवः ।'

इत्यादिना शिवजी योरभेद एव उक्तः एत-त्तर परिज्ञानमे मुक्तिः, एतत्तर ापरिज्ञानमेव च ब न्धः; इति भविष्यति ए एतत्

हकोऽयं वि ९ यः, विकल्पनं च चित्तहेतुकं; ति च चित्ते, थ स्य शि ात्म-त्वम्? इति शङ्कित्वा चित्तमेव निर्णेतुमाह

चितिरे चेतनपदादवरू चेर - सं ाे चिनी चित्तम् ५

चित्तं ना अन त् किंचित्, अपि सैव भगवती तत् था हि सा ँ रूपं

---

९ अन्यथा 'तटः पिपतिषति' इत्यादि-शब्दार्थचिन्तासु निश्चेतनस्य तटस्य कथमिच्छा घटेत ।

पं० ३ . ङ. पु० तस्माच ब्दार्थेति, ग. पु० तस्मात्सर्वार्थ इति पा : ।
पं० ४ ङ. पु० जीवशिवयोरभेद क्त इति पाठः, ङ.पु० एव पदं नास्ति।
पं० १० . ङ. पु० चेत्यभावैः सं ाेचिनी इति पाठः ।
पं० १२ . ० चितिरेवेति चित्तं न चान्यत्किंचित् इति, ग. पु० चित्तं नान्यत् किंचित् अपि तु सैव इति पा : ।

गोपयित यदा संकोचं गृह्णाति, तदा द्वयी गतिः; कद चित् उल्लसितमपि ोचं गुणी- चित धान्येन स्फुरति, कदाचित् संको- चप्रधानतया चित्प्र धान्यपक्षे हजे प्रकाश- धानत्वे विज्ञानाकलता; शपरामर्श- धानत्वे विद्याप्रमातृता तत्रापि क्रमेण ोचस्य तनुत याम्, ईश-सदाशिवानाश्रित- रूपता माधिप्रयत्नोपार्जिते तु चित धानत्वे शुद्धाध्वप्रमातृ क्रमात्क्रमं षवती संको- न्ये तु शून्यादि ातृता एवमव- स्थिते सति, 'चितिरे ' कुचि ग्राहकरू 'चेतनपदात् अवरूढा' अर्थग्रहणोन्मुखी सती 'चेत्येन' नील-सुखादिना ' ोचिनी' उभय - ो कुचितैव चित्तम् तथा च

---

० १ . . ० 'सं ोचं' इति पदं नास्ति ।
० ५ ग. ० प्रधानविज्ञानाकलता इति पाठः ।
पं० . ० संकोचां नुतायाम् इति, ग. पु० संकोचतनुतायाम् इति पाठः ।
० ८ ग. ० ाधि यत्नो र्जितेन चित धानत्वेन इति पाठः ।
पं० ९ . ० संको ां प्राधान्येन इति पा : ।
० १० . ० एवमे स्थिते सति इति पाठः ।
० ११ . ० संकुचितग्राहकरूपाच्चेतनादवरूढार्थग्रहेति पाठः ।

'ज्ञरूपेषु भावेषु पत्युर्ज्ञानं क्रिया च य
तीये एव पशोः सत्त्वं र :'

इत्यादिन त्मा चितिशक्तिरेव ज्ञान-
-मायाशक्तिरू पशुदशायां -
ति् सत्त्व-रजस्तमःस्वभावचित्ता या स्फु-
रति; इति श्रीप्रत्यभि यामुक्तम् अत एव
श्रीतत्त्वगर्भस्तोत्रे वि ल्पदशाय पि त्विक-
स्वरूप द्भावात् दनु रणाभिप्रायेण उक्तम्

'अत ए ये केचित्पर र्था सारिणः
ते रू ज्योति न लुप्यते ।'

इति ५

चित्तमेव तु याप्रमातुः रू म्, इत्या

तन्मयो याप्र ता ६

देहप्राणपदं तु चित्त ; शून्य-

पं० ३ . ० इति प्रत्यभिज्ञोक्तनीत्या स्वातन्त्र्येति : ।
पं० . पु० संकोचप्रकाशात् इति पाठः ।
० ६ . ० 'ीप्रत्यभिज्ञायामुक्तम्' ति नास्ति ।
० ८ . ० तदनुसारिणा इति पाठः ।
० ९ . ० अ एव ंचित्परमार्थेति : ।
पं० १० ग. . ० तेषां ापि रूपस्य (तत्रापि, विकल्पदशायामपि) इति पर्यायोपेतः : ।
पं० १ . ० देहप्राणपदात् तावच्चित्तं प्रधानमेव इति पा : ।

भूमिरपि चित्तसंस्कारवत्येव; अन्यथा ततो युत्थितस्य स्वकर्तव्यानुधावनाभावः स्यात्; इति चित्तमय एव मायीयः अमुनैव आशयेन शिवसूत्रेषु वस्तुवृत्तानुसारेण

'चैतन्यमात्मा' (१–१)

इत्यभिधाय, याप्रमातृलक्षणावसरे पुनः

'चित्तमात्मा' (३–१)

इत्यु म् ६

अस्यैव सम्यक् स्वरूपज्ञानात् यतो मुक्तिः, असम्यक् तु संसारः, ततः तिलश एतत्स्वरूपं निर्भङ्क्तुमाह

१० चैतन्यमात्मा ति, चेतयते ति चे नः, वेंषु नेषु वीसु च क्रियासु स्वतन्त्रः; तस्य भावः चै न्यं, सर्व ानक्रियासंबन्धमयं परिपूर्णं ातन्त्र्यं; परमशिवस्यैव भगवतः संभवति, नान्येषां त्परत ाणामिति प्रथमसूत्र क्त्वा पुनः तृतीयोन्मेषे 'चित्तमात्मा' इत्युक्तम् । अस्यार्थः यदेतत् विषयवासनाच्छुरि ः ात् नित्यं, तदध्यव ायादिव्यापारबुद्ध्यहंकृन्मनोरूपं चित्तं, तदेव अतति चिदात्मकस्वस्वरूपाख्यात्या त्वादिवृत्त्य म्बनेन योनीः संचरति इति आत्मा अणुरित्यर्थः; न तु चिदेकरूपस्य अस्य अतनमस्ति; अत एव 'चैतन्यमात्मा' इति स्वभाभूत ात्त्विकैतत्स्वरूपप्रतिपादनाशयेन पूर्वमात्मा लक्षितः, अनेन तु एतदीयसंकोचावभासप्रधानाणवदशौचित्येन, इति न पूर्वापरवैषम्यम् ।

० ग. ० तुवृत्त्यनुसारे इति पाठः ।
० ११ . ० विभङ्क्तुम् इति :।

चै को द्विरूप यश्चतुरात

सप्तपञ्चकस्वभा : ७

निर्णीतदृशा चिदात्म शि भ एव 'ए ' आत्मा, न तु अन्यः श्चित्; प्रकाशस्य देश ल दिभिः भेदायोग त्; जडस्य ग्राहकत्वानु पत्तेः श ए : - त् गृहीतप्राणादिसंकोचः संकुचितार्थग्राह- ामश्नुते, : अ ौ रू र - ोच - भासवर भ्यां 'द्विरूपः' अ णव-म यीय- - र्ममला त्वात् 'त्रिमयः' शून्य- ाण-पुर्यष्टक-

११ वामदेवेन च मलत्रयस्वरूप भिहितमस्ति । यथा

गोपि स्वमहि ोऽस्य मो ाद्विस्मृतात्मनः ।
यः संकोचः स एवास्मिन्नाणवो मल उच्यते ॥ १ ॥
षट्कञ्चु व्याप्तिवशाद्विलोपितनिजस्थितेः ।
भूतदेहस्थितिर्यासौ मायीयो मल उच्यते ॥ २ ॥
यदन्तःकरणा ी द्धिकर्मेन्द्रियादिभिः ।
बहिर्व्याप्रियते कार्मं म मेतस्य तन्म म् ॥ ३ ॥

तत्र आणवेनैकेन मलेन युक्तो विज्ञानाकलः; द्वाभ्यामाणव-मायीया-भ्यामपवेद्यः या लः; त्रिभिः आणव- ायीय-कार्ममलैः वेद्यः क ादिधरण्यन्ततत्त्वमयः सकलः; इति ।

॰ ६ . . . ॰ एव इति : ।

॰ ९ ग. ॰ मायीयाणवकार्ममलिनत्वात् इति : ।

पं॰ १० , ॰ मलात्रिम इति पाठः ।

शरीर भावत्वात् 'चतुरात्मा' ' श्वकानि' शि ादि थिव्यन्त नि श्वत्रिंशत्त्र ानि ' त्स्व- वः' तथ शिवादि-सकलान्त- मातृसप्तक- रू :; चिदानन्देच्छा-ज्ञान-क्रियाशक्तिरूप- त्वेऽपि अख्यातिवशात् कल -विद्या-र ग-काल- नियति वलितत्वात् पञ्च रूपः एवं च शिवैकरू त्वेन, श्वत्रिंशत्तत्त्वमयत्वेन, मा- तृ प्त भावत्वेन चिदादिशक्तिपञ्चकार - त्वेन च अयं प्रत्यभिज्ञायमानो मुक्तिदः; - तु रहेतुः ७

ए च

तद्भूमिकाः वेदर्शनस्थितयः ८

' वेषां' चार्वा ादिदर्शनानां 'स्थितयः' सिद्धान्तः ' स्य' ए स्य अ र नो नटस्येव स्वेच्छाव हीताः त्रिमा 'भूमिकाः' तथा च

'चै न्यविशि ' शरीरमात्मा ।'

ति चार्व :

---

०१ . ० ानि पृथिव्यन्तानि इति 'शिवादि' पदहीनः पाठः ।
०२ . ० ान प्रमातृरू इति । : ।
०७ . . ० शिवैकत्वेन इति पाठः ।
०१५ . . ० त्रि भूमय इति । : ।

यि दयो ज्ञानादिगुणग द्धि-
तत्र मे आत्म नं - -, अ -
वर्गे दुः दे शून यम्

अहं- ती प्रत्येयः सुखदुः ुपाधिभिः
तिर :आर इति मन ना ीमां
अ बुद्धा नि ाः

ज्ञानसं न ए तत्त्वम् इति सौग बुद्धि-
वृत्तिषु एव पर्यवसित :

एव आत्मा इति केचित् श्रुत्यन्तविदः

असदे इद ासीत् इ भा वादि :
शून भुव स्थि :

ध्यमिका अपि एव

परा तिः भग न् सुदेवः द्धि फु-
ि ङ्ग एव जीव: इति श्वर त्राः
पर ाः तेः रिणा भ्युपग तू अव्यक्ते
ए अभिनि :

---

० .पु० हं- त्ययः सु दुः ादि पा :। ग. .पु० दुः ा-
ुपाध्यभिभूत आत्मेति पा :।
पं० ९ . ० शून्यवादि इति :।
पं० १३ . ० ासुदेवपदं नारि ।

सांख्यादयस्तु ज्ञान ं भूमिम्
लम्बन्ते

सदेव इदम आसीत् इति ईश्वरतत्त्व-
पदमाश्रिता अपरे श्रुत्यन्तविदः

शब पश्यन्तीरूपम् आर त्वम्
इति वैयाकरणाः श्रीसदाशिवपदमध्या ाः
एवमन्यदपि अनुमन्तव्यम् ए आग

'बुद्धितत्त्वे स्थिता बौद्धा गुणेष्वेवार्हताः स्थिताः ।
स्थिता वेदविदः पुंसि अव्यक्ते पाञ्चरात्रिकाः ।'

इत्यादिना निरूपितम्

श्वोत्तीर्णमात्मतत्त्वम्—इति :

विश्वमयम् इति लाद्याम्नायनिविष्टाः

विश्वोत्तीर्णं विश्वमयं च इति त्रिकादि-
दर्शनविदः

एवम् एकस्यैव चिदात्मनो भगव : -
तद्भ्यावभासिताः सर्वा इमा भूमिकाः स्वात -
प्रच्छादनोन्मीलनतारतम्यभेदिताः; अ एक

---

० २ . ग. ० अवतिष्ठन्ते इति : ।
० . ० श्रून्यान्तविद् इति पाठः ।
० ५ . ० रूपं पश्यति इति पाठः ।
पं० १ . ग. ० दर्शनवादिन इति : ।

एव ए व आत्मा मितदृष्टयस्तु शांशि सु तदि यैव अभिमानं हिताः, न देह दिषु भूमिषु पूर्वपूर्व तृव्याप्तिस - र थाय पि उक्तरूपां ह व्याप्तिं पर - क्तिपातं विन न लभन्ते थो म्

'वै णवाद्यास्तु ये केचिद्वि रागेण रञ्जिताः
न विदन्ति परं देवं सर्वज्ञं ज्ञानशालिनम् '

इति था

'भ्र यत्येव तान्माया मो मो लिप्सया '

इति

' आत्मोपा ः वं न गच्छन्ति परं दम् '

इति च

अपि च 'सर्वे ां दर्शनानां' ानां नीलसु ादिज्ञान नां याः 'स्थि :' अन्तर्मुख-रूपा वि यः ः 'तद्भूमिकः' चिदानन्द-नस्वात्मस्वरूपाभि यत्त्युप य ः हि

---

० १ ग. ० ए । इति ाः।
० ३ . ग. पु० देहादिभूमि इति : :।
० . ० वै शालिनम् इति श्लोक ादो नास्ति ।
० ९ . . ० तन्माया इति :।
० ११ ग. ० अनात ोपास ह्येते ति :।
पं० १५ ग. पु० चिदा न्दात्मरूपेति ः।

यदा यदा बहिर्मुखं रूपं स्वरूपे विश्राम्यति, तदा दा बाह्यवस्तूपसंह रः; अन्तःप्रशान्तपदा - स्थितिः; त्तदुदेष्यत्संवित्संतत्यासूत्रणम्; इति सृष्टि-स्थिति-संहारमेलनारूपा इयं तुरीया संविद्भट्टारिका तत्तत्सृष्ट्यादिभेदान् उद्वमन्ती हरन्ती च, सदा पूर्णा च, कृशा च, उभय रूपा च, अनुभयात्मा च, अक्रममेव फुर ती स्थिता उक्तं च श्री त्यभिज्ञाटीकायाम्

'तावदर्थावलेहेन उत्ति ति, पूर्णा च भवति'

इति ए भट्टारिका मात्क म् अधि-कमनुशील्यम ना ार ार रोत्ये भ - नम् । ८

यदि ए भूत आत्मनो विभूतिः, तत् थम् अ मलावृ ः अणुः कलादिवलितः ारी अभिधी ते ? इत्या

---

० ६ . . ० संपूर्णा चेति ः ।

पं० ग. ० क्रमेणैव फुरन्ती इति पाठः ।

पं० ९ . ० हेलेन इति, ० ० अर्थावहेलना उत्तिष्ठन्ति इति ः । ग. ० पूर्णा च भविष्यति इति च पाठः ।

चिद्वत्तच्छक्तिसंकोचात् ल तः संसारी ९

यदा 'चिद् र ' परमेश्वरः ात् अभेद ि निम य भेदव्या म् अवलम्बते, द 'दीया इच्छादिशक्तयः' असंकुचिता अपि 'कोचवत्यो' भा ; दानी व च अयं ' ल वृतः संस री' भ ति तथा च प्रतिह व्यरू । इच्छाशक्तिः चिता ती अपूर्ण न्यतारू म् आणवं मलम्; ज्ञानशक्तिः क्रमेण कोच तु भेदे वं र किंचिज्ञ त्व ः अन् ःकर - द्धीन्द्रिय पत्ति-पूर्वम् अत्यन्तं कोचग्रहणेन भि वे थ-रू मायी म्; क्रियाशक्तिः क्रमेण भेदे

---

० . ० चिद्वि : शरि कोचेति । : ।

० . . ० व्याभे त्ति ासिम् इति,

पं० . ० अभेदप्रासिम् इति : ।

० ५ . ० यः कुरि । इति पाठः ।

पं० ६ . ० भ न्ति इति । : ।

० १० . ० । क्तिक्रमेण इति : । . ग. ० भेदसर्वज्ञत्व-किंचिज्ज्ञत्वान्तः रणेत्यादि : ।

पं० १२ . ० को हे इति पाठः ।

पं० १३ . पु० क्रियाशक्ति मेण इति पा : ।

सर्वकर्तृत्वस्य किंचित्कर्तृत्वाप्तेः कर्मेन्द्रियरूप-संकोचग्रहणपूर्वम् अत्यन्तं परिमितततां प्राप्ता शुभ शुभानुष्ठानमयं कार्मं मलम् तथा सर्व-कर्तृत्व-सर्वज्ञत्व-पूर्णत्व-नित्यत्व-व्यापकत्वशक्त- ः ंकोचं गृह्णाना थाक्रमं कला-वि - राग- -नियतिरूपतया भान्ति तथाविधश्च अयं शक्तिदरिद्रः संसारी उच्यते; स्वशक्ति-विकासे तु शिव एव ९

ननु ंसार्यवस्थायाम् अस्य किंचित् शिव-तोचि म् अभिज्ञानमस्ति येन शिव एव तथावस्थितः? इत्युद्घोष्यते अस्ति इत्याह

तथ पि त त् पञ्चकृत्यानि
करोति

इह ईश्वराद्वयदर्शनस्य ह्मवादिभ्यः अय-मेव विशे ः, यत्

‘ ष्टिसंहारकर्तारं विलयस्थितिकारकम्
अनुग्र करं देवं ण ार्तिविनाशनम् ।’

पं॰ १ . ग. ० भेदसर्वकर्तृत्वाकिंचित्कर्तृत्वकर्मेन्द्रियेत्यादि–पाठः ।
॰ १० . ० शिवतोचि ं किञ्चिदभिज्ञान स्ति ? इति पाठः ।
पं॰ ११ . ० ये तथावस्थानः शिव एवेत्युद्घोष्यते इति ः ।
पं॰ १५ . ० ः इति ः ।

इति श्रीमत्स्वच -दादिशासनोक्तनी सदा ञ्चविधकृत्यकारि ' चिदात्मनो भ : च भगव न् शुद्धेतराध्वस्फारणक्रमेण रूपवि रूपाणि थादीनि करो , ' 'संकुचितचि० क्ति या 'सारभू - मपि 'पञ्च ानि' धत्ते तथा हि

'तदेवं व्यवहारेऽपि देहादिमाविशन्
भान्तमेवान् रर्थौघमिच्छ या भासये हिः ।'

इति प्रत्यभि ा रि ोक्त र्थदृ य देह ण- दिपदम् आविशन् चिद्रूपो महेश्वरो बहिर्मु- ीभाव व ारे नील दि र्थं नियतदेश - लादितय दा आभ सयति, तदा नियतदे- शकालाद्य भा ांशे अ ष्ट्टृ ा; अन्यदेश - भ ांशे अ संहर्तृता; नीलाद्याभासांशे थ पकता; भेदेन आभ सांशे लयकारिता; शै येन शने अनु हीतृ यथा च

पं० ५ ·. . था संकुचच्छक्ति या इति : ।
'० ९ ग. ० प्रत्यभिज्ञा ारो ति पाठः ।
पं० १० . ·. ० चिद्रू हे र इति : पाठः ।
पं० १३ ख. ङ. ० ' ' दं नास्ति ।
पं० १५ . पु० भेदनांशे इति, ·. ० भेदनाभेदांशे इति ा : ।

सदा ञ्चविधकृ कारित्वं भगवतः, तथा वितत्य स्पन्दसंदोहे निर्णीतम्

एवमिदं ञ्चविधकृत्यकारित्वम् आत्मी सदा दृढप्रतिपत्त्या रिशील्यमानं माहेश्वर्यम् उन्मीलयत्येव भक्तिभाजाम् अत एव ये सदा एतत् परिशीलयन्ति, ते स्वरूपविका - विश्वं जानाना जीवन्मुक्ता इत्याम्नाताः ये तु न तथा, ते सर्वतो विभिन्नं मेयजातं श्य तो बद्ध त्मानः १

न च अयमेव कारः पञ्चविधकृत्यकारित्वे, य वत् अन्योऽपि कश्चित् रहस्यरूपोऽस्ति इत्याह

अ भासन-रक्ति-विमर्शन-बीजावस्थापन-विलापनतस्तानि १

‘ ञ्चविधकृत्यानि करोति’ इति पूर्वतः सं-

पं० ३ ख. ङ. पु० पञ्चकृत्येति पाठः ।

पं० ४ . पु० ाहेश्वर्यमे ोन्मीलयेत् इति पा : ।

पं० ६ . ० ादै त् इति, ग. ० दैवैतत्परिशीलयन्त इति पा :।

० १० . ग ० त्यकारित्वे इति :।

० ११ . ० न्यदपि किंचिद्र रूपमस्तीति पा : ।

पं० १२ ० ० ाभासमान इति, . ग. . ० बीजावस्थानतद्वि-
ापनेति पा : ।

०१५ . . . ० ानिद , . ग. ०पूर्वेण इति । :।

बध्यते श्रीमन्महाथ य दृगादिदेवीप्रसरण-
क्रमेण तु यत् आभा , तत् तत् सृज्यते;
तथा पदे त यदा शान्तनिमे कंचित्
लं रज ति, दा स्थितिदे य तु थाप्यते;
चमत्कारापरपर्यायविमर्श मये संह्रियते
थो ीरामे

'माधिवज्रेणाप्यन्यैरभेद्यो भेदभूधरः
परामृ श्च न श्च त्वद्भक्तिबल ालिभिः'

इति यदा तु ह्रिय णमपि एतत् न्तः
विचित्राशङ्कादिसंस्कारम् अ धत्ते, दा तत्
पुनः उद्भविष्यत्संसारबीजभ विलय-
दम् अध्य रोपि म् यद पुनः तत्
अ : थापि म् अन्यत् वा अ भूय
पाकक्रमेण अलं युक्त्या चिदग्निसाद्भा-
म् आपद्यते, तदा पूर्ण दनेन अनुगृह्यते
एव ईदृशं च श्वविधकृ कारित्वं -

°० १ . ० महा गादिदेवी र मेणेति :।
पं० ३ ·. पु० 'पदे' इति पदं ास्ति।
°० ५ . ·. ० विमर्शसमये इति :।
°० ८ . ० भक्तिभरशालिभिरिति :।
पं० १२ . पु० दन ापित न्यदा इति :।
पं० १६ . ० ईदृश त्यकारिता सदा संनिहितापि ति :।

र्वस्य सद संनिहित पि द्गुरूपदेशं विना न काशते, इति द्गुरुसपर्यैव एतर थार्थम् अ र्तव्य

पुनः द्गुरूपदेशं विना एतत्परिज्ञानं नास्ति, स्य अवच्छादितस्वस्वरूपाभिः निजाभिः क्तिभिः व्यामोहितत्वं भवति इत्याह

तदपरि ाने स्वशक्तिभि र्यामोहि-
तता संसारित्वम् १२

' ' एतस्य द भ : प विधकृत्य-कारित्व 'अ रिज्ञाने' शक्ति ातहेतुकस्वबलोन्मीलनाभावात् अ शने 'स्वाभिः शक्तिभिः व्या ोहितत्वं' विविधलौकिकशास्त्रीयशङ्काशङ्कुकीलितत्वं यत्, इदमेव 'संसारित्वम्' दुक्तं श्रीसर्ववीरभट्टारके

---

०२ . ० द्गुरू यैवेति; व्येति पाठः ।
पं० ५ . ० ादितस्वरूपाभिः इति पाठः; नि ाभिः इति दं ·. पुस्तकादुपक्षिप्तम् ।
० . ० शक्तिव्यामोहित सारित्वमित्याहेति पा : ।
पं० . ० शक्तिव्या ोहितता इति, . ० क्ति ामोहितत्वम् ति : ।
० . . ० तदा इति पाठः ।

'अज्ञा च्छङ्क ोक : श्च संहृतिः ॥'

इति

' व ात्म : सर्वे सर्वे वर्णाः शि ात्म : '

इति हि चिर शात् यति-
रि नि ोदित ह रूप पूर्णाहंविमर्श-
यी य इयं पर वाक्शक्तिः अ दि-क्षान्त-
रूपाशे शक्तिचक्रगर्भिणी, तावत् पश न्ती-
मध्यमादिक्रमेण हकभूमिकां भास ति
त च परारूपत्वेन रूपम् अप्रथयन्ती
य तुः अ फुट स ध रणार्थावभ सरूपां
प्रतिक्षणं न नवां वि ल्पक्रिय मु ा यति,
शुद्धामपि च अविकल्पभूमिं दाच दितामे
दर्शयति त च यादिदेवताधिष्ठि -
कारादिविचि शक्तिभिः - ोहि ो देह -
णादिमेव परिमितम् अवशम् अ त ानं - ते
मूढजनः ब्राह्म्यादिदेव्यः शुदश यां भेद-

पं० ३ . ग. पु० ाः शिवात ा ति पाठः ।
पं० ५ . ग. ० नित्योदि म रूपा इति पाठः ।
पं० ६ . पु० आदि ान्तशे क्तीति पाठः ।
पं० ८ . ङ. ० ध्यमादिग्राहकेति पा : ।
पं० ९ ० पु० स्वरूपं प्रथयन्तीति पाठः ।
पं० १० . ग. ० र्थाभासां प्रतिक्षणे इति पाठः ।
पं० १ . . ० शक्तिव्यामोहि इति पाठः ।

विषये सृष्टिस्थिती, अभेदविषये च संहारं थयन्त्यः, परिमितविकल्पपात्रतामेव संपादन्ति; पतिदशायां तु भेदे संहारम्, अभेदे च सर्गस्थिती प्रकटयन्त्यः, क्रमात्क्रमं विकल्पनिर्ह्रासनेन श्रीमद्भैरवमुद्रानुवेशमयीं हतीम् अविकल्पभूमिमेव उन्मीलयन्ति

'[१२]सर्वो ममायं विभव इत्येवं परिजानतः ।
विश्वात्मनो विकल्पानां प्रसरेऽपि महेशता ।'

इत्यादिरूपां चिदानन्दावेशम ां शुद्धविकल्पशक्तिम् उल्लासयन्ति ततः उक्तनीत्या स्वशक्तिव्यामोहिततैव संसारित्वम्

किंच चितिशक्तिरेव भग ती विश्ववमनात्

१२ विज्ञानभैरवेपि
'सर्व : सर्वकर्ता च व्यापकः परमेश्वरः ।
एवाहं शैवधर्म इति दार्ढ्याच्छिवो भवेत् ॥'
।

० . ० प्रयान्त्र इति पा : ।
० . ० विकल्पह्रासे इति पाठः ।
० . ग. ० इत्येवं परीत्यादि–पादत्रयहीनः ाठः ।
० ९ . ग. पु० नन्दावे साराम् इति, अशुद्धां विकल्पशक्ति मिति च,
. ० शुद्धविकल्पां शक्तिम्, द्धामविकल्पेति पाठान्तरयु : पा :।
० ११ . ० शक्तिभिर्व्यामोहितत म् इति पा : ।
० २ . ० श्वावसाननात् इति पाठः ।

रवामाचारत्व वामेश्वर्याख्या सती, - चरी-गोचरी-दि चरी-भूचरीरू : अशेषैः - मातृ-अ : रण-बहिष्करण-भावस्वभावैः परि-स्फुरन्ती, पशुभूमिकायां शून्यपदवि न्ता किंचित्कर्तृत्वाद्यात्र -कलादिशक्त्यात्र खे-चरीचक्रेण गोपि प र ार्थिकचि गनचरीर -स्वरूपेण च ास्ति; भेदनि भिमान-विक-ल न धानान्तः रणदेवीरूपेण गोचरीचक्रे गोपिताभेदनिश्चया त्म पार र्थि रूपेण श ; भेदालोचनादि ध नबहिष्करणदेव-तात्मन च दिक्चरीचक्रेण गो पि भेद - त्म ारमार्थिकस्वरूपेण फुरति; सर्वतो व्य-वच्छिन्न भास भ व मेय त्मन च भूचरी-चक्रेण गोपितसावत्म्य रूपे पशु दय- यामोहिन भाति तिभूमिकायां तु वै-

---

० ३ . ० हिष्करणभावैरिति, . ० बहिष्करणभावाभा - भावैरिति पा : ।

पं० . ० विश्रान्तकिंचित् इति पा : ।

पं० ५ . ० खेचरीक्रमेण इति, ग. पु० खेचरीत्वक्रमेणेति ा : ।

पं० ६ . ० गगनचरीत्व मेण इति पा : ।

० १० क. ग. ० प्रधानता हिष्करणेति पा : ।

० १ ० ० ार रूपेणेति पाठः ।

तृत्वादिशक्त्यात्मकचिद्गगनचरीत्वेन, अभेद-
निश्चयाद्यात्मन गोचरीत्वेन, अभेदालोचना-
द्यात्मना दिक्चरीत्वेन, स्वाङ्गकल्पाद्वयप्रथासा-
रप्रमेयात्मना च भूचरीत्वेन पतिहृदयविक-
सिना स्फुरति था च उक्तं सहजचमत्कार-
परिजनि क्तकादरेण भट्टद मोदरेण विमु-
केषु

'पूर्णावच्छि मात्रन्तर्बहि करणभावगाः ।
वामे ाद्याः परि ानाज्ञानात्स्युर्मुक्तिबन्धदाः '

इति एवं निजशक्तिव्यामोहि तै ा-
रित्वम्

अपि च चिदात्मनः रमेश्वरस्य स्वा अन-
पायिनी एकैव स्फुरत्त सारकर्तृतात्म ऐश्वर्य-
शक्तिः ा यद रूपं गोपयित्वा प शवे पदे

पं० . ० तिहृदये वि ासिता इति पा : ।

पं० ५ था चेत्यारभ्य क्ति न्धदा इत्यन : पा : . ग. ० नास्ति, उप . . भ्यां, त्र . ० पूर्णाविच्छिन्न ात्रास इति पा : ।

० १२ . ग. ० सानपायिनीति पा : ।

० १३ . ० स्फुर सारा कर्तृता ात्मै र्यशक्तिरिति पा : ।

० १ . ० गूहयि ा इति ाठः ।

णापान- न-शक्तिदशाभिः जाग्रत्स्वप्न- - भूमिभिः देह- ण-पुर्य कल भिश्च यामोहयति, तद तद्व्यामोहितता संसारित्वम्; दा मध्यध ोल्लासाम् उदानशक्तिं, विश्व-य तिसारां च -यानशक्तिं, तुर्यदश रूपां तुर्यातीतदशारूपां च चिदानन्दघनाम् उन्मीलयति, द देहाद्य स्थ यामपि तिदशात्मा जी -मुक्तिर्भवति ए त्रिधा शक्ति- ामोहितता व्याख्य 'चिद्वत्' इति (९) सूत्रे चिर ाशो गृहीतसं ोचः संसारी इत्युक्तम्, इह तु शक्ति-य ोहितत्वेन अस्य संसारित्वं भवति, इति भङ्ग्य-तरेण उ म् एवं संकुचि शक्तिः ाण दिम नपि दा स्वशक्तिव्य मोहितो न भवति, तदा अयम्

३ आत्मा मनसा, मन इन्द्रियेण, इन्द्रियमर्थेन संयुज्यते इति चतु यसंनिकर्षः जाग्रदवस्था । आत्मा मनसा, मनो विषयेण इति त्रितयसंनिकर्षः स्वप्नावस्था । आत्मा विषयेण इति द्वयोः संनिकर्षः सुषुप्तिः । केवलात्म निकर्षः तुर्या । निस्तरङ्गमहोदधिकल्पाव ानं तु तुर्यातीतावस्था इति ।

०३ . ० तदा मोहता सारीति : ।
० . ० धामो ात् उदा क्तिव्याप्ति ारां व्यानेति, . ० उदानशक्तिं ाशीति विश्वपदहीनः पाठः ।

'……………शरीरी परमेश्वरः'

इत्य ायस्थित्य शिवभ ार एव, इति भङ्ग्या निरूपि ं भवति यद् गमः

' ष्यदेहमास्थाय न्नास्ते परमेश्वराः'

इति उक्तं च प्रत्यभिज्ञाटीकायाम्

'शरीरमेव घट द्यपि वा ये षट्त्रिंशत्तत्वमयं शिवरूपतया प यन्ति तेऽपि सिध्यन्ति'

ति १२

उक्तसूत्रार्थ तिपक्ष्येण तत्त्वदृष्टिं दर्शयि- माह

तत्परिज्ञाने चित्तमेव अ तर्मुखीभावेन चेतनपदाध्यारोह त् चितिः १३

पूर्वसूत्र याख्या सङ्गेन प्रमेयद्द वि त्य

० . ० परमेश्वर एवेति 'एव' पदाधि : ा : ।

० . ० शरीरमेव ये षट् ं शत्तत्वम ं शिवरूपतया श्यन्ति चैं- न्ति तेपि सि न्ति, घ ादिकमपि थाभिनिविशन्ति तेपि इति ना विवाद इ क्तसूत्रार्थेति ाठः ।

० १ . . ० र्मुखीभावे चेतनेति ाठः ।

० १ . ० दा ारो त् ति : ।

० १ . ० वि ायमेतत् शब ं गत्या क्रियते इति :।

व्याख्यातप्रायमेतत् सूत्रम्; ब्दसंगत्या तु धुना व्याख्यायते ‘ ’ आत्मी - कृत्यकारित्वस्य ‘परिज्ञाने’ ति अपरिज्ञानलक्षणकारणापगमात् शक्ति- ोहितत्तानिवृत्तौ स्वातन्त्र्यलाभात् प्राक् व्याख्यातं यत् ‘चित्तं’ देव सं ोचिनीं ब हिर्मुखतां जहत्, ‘अन्तर्मुखीभावेन चेतनपदाध्यारोहात्, ग्राहकभू - णक्रमेण ंकोचकलाया अपि विगलनेन रूपापत्त्य ‘चि र्’ भ ;[14] स्वां चिन्मयीं परां भूमि विशति इत्यर्थः १३

ननु दि पार र्थे ं चिच्छक्ति दं - ेदकवलन भावं, त् अ मा पदेऽपि थारूपेण भवितव्यं यथा जलदा ादित-

---

१४ था चोक्तम्

‘ पुनः शाम्भवेच्छातः शिवाभेदं परामृशन् ।
क्रमान्म ेश-तन्नेतृरूपो याति शिवात्मताम् ॥’

इति ।

---

० . . ० ापग ादिति : ।
०५ . ० तञ्या भादिति : ।
०६ . ० संकोचिनी हिर्मुखता इति ा : ।
०८ ग. पु० विगलने इति मीनिर्दिष्टः प : ।
०९ . ० ाभूमिम् इति : : ।

ापि भानोः भासकत्वम् —इत्याशङ्क्
ाह

चिति ह्निरवरोहपदे छन्नोऽपि
ात्रय मेये धनं प्लु-
यति १४

'चितिरेव' विश्व नशीलत्वात् 'वह्निः;' असौ एव 'अवरोहपदे' मायाप्रमातृतायां 'छन्नोऽपि' श्यात् आच्छादि स्वभावोऽपि, भूरिभूति-च्छन्नाग्निवत् ' ' अंशेन, नीलपीतादिप्रमे-येन 'प्लुष्यति' स्वात्मसात् करोति - दस्य इदम् कृतम् तु वलयन् अपि सार्वात्म्येन ते, अपि तु अंशेन - रात्मना उर ापयति ासकत्वं च सर्वप्रमा- स्वानुभवत एव सिद्धम् दुक्तं श्रीमदु-त्पलदेवपादैः नि स्तोत्रे

---

० . . ० चितिरेव नेति पदहीनः, ावारोहिपदे इति :।

० ९ . . ० ात्रयाप्यचे नीलेति, . पु० पीतादिमेयमे-वेन्धनमिति :।

पं० १२ . ० त्मकत्वेनेति :। . ग. पु० संह ारात्मकं तीति :।

> 'वर्त े जन ोऽशेषा अपि ह्मेन्द्रविष्ण ः
> न तो वन्दे देव विश्वं भवन्मयम् '

इति १

द पुनः रणेश्वरी रसंको ˙ ˙ -र्ग ˙हार रिशी नयुक्तिम् अ वि ति तदा

लल भे विश्वमात्मसात्क-
रोति ५

चितिरेव देह णाद्याच्छाद निमज्जनेन -रू म् उन मत्वे ारयन्ती म्; थोक्तं

> 'दा लं त्राः................

इति एवं च 'लल भे' उन्म रू णे, क्षि ादि-सदाशिवा ˙ 'विश्वम् आत त् करोति'—स्वस्वरू भेदे निर्भा ति तदुक्तं पूर्वगुरुभिः भ येषु मसूत्रे

> 'य ा ह्निरुद्धोधि तो दा ˙द ति, विष-
> पाशान् भक्षयेत्'

इति

˙० ५ . ० र्वं ˙ ारेति पाठः ।

पं० ११ . ० न्म पा येणेति, ग. ० यत्वेनेति : ।

˙० ३ . ० यथोक्तमिति पाठः ।

' चैवं व्यम्,–विश्वात्मसात्काररू ा वे भूः कादाचित्की, म् उपादेय इयं स्यात् इति; य ो देहा न्म ननिम नवशेन इदम् अस्याः कादाचि- र त्वम् इव अ भाति वस्तुतस चितिस्वात याव- भासि दे द्युन नात् एव कादाचित त्वम् ए सदै काशमाना; अन्यथा तत् देहादि अपि न शे अत एव देहादि मातृ ाभि ननि- ज्जनाय अभ्य सः, न सदा थम न ासारप्रमा- ताप्राप्त्यर्थम्'

इति श्री त्यभिज्ञाकार : ५

एवं च

चिद् नन्दल भे देहादिषु चेत्य ने- ष्वपि चिदैकात यप्रतिपत्तिद र्ढ्यं जी मुक्ति : १६

विश्वात्म रात्मनि मावेशरूपे 'चिदा- नन्दे ल धे' युत्थानदशायां द्लकल्पत देह णनी सु दि अ भासमानेषु अपि,

---

पं० १ ख. ० विश्वात ाक्षात्कारेति पाठः ।
पं० २ . ङ. ० उपादेयमिति, ख. पु० उपादेया ादिति : ।
पं० ४ . ग. पु० ात यावभासि देहेत्यादि, पा : ।
पं० ५ . ङ. ० = ादि एवेति पा : ।
० ७ . ० निम ा भ्या इति पाठः ।
० ८ . ० सारपर ात्तृता इति पाठः ।
० १२ . ० देहादिष्वपि चेत्येति : ।

वे रबलात् प्रतिपादयिष्यमाण-युत्ति गोपबृंहितात् 'चिदैकात्म्यप्रतिपत्तिद-र्ढ्यम्'—अविचला चिदे त्व था, सै 'जीव-न्मुक्तिः'—जी : णान् अपि ध र गो मुक्तिः; त्यभिज्ञातनिजस्वरूपविद्रा शे पाशराशि-त् यथोक्तं पन्दशास्त्रे

'इति वा य संवित्तिः क्रीडात्वेनाखिलं जगत्
स यन्स तं युक्तो ीवन् ो न शयः '

इति १६

अ थं चिदा न्दलाभो भ ति? इत्याह

ध्यविक स दनन्द-
लभः १७

नि रतमत्वेन ानर ात् तद्भित्ति-विन च कस्यचित् अपि स्वरूप नुपपत्तेः 'विदेव भगवती 'मध्यम्' तु मायादशाय' थाभूतापि स्वरूपं गूहयित्व

---

० २ ख. ङ. ० क्तिक्रमेणेति पा : ।
० ३ ग. पु० अविचलच्चिदेकत्वेन । । इति । : ।
० . . ० मुक्तिः निज रूपविद्राविवेति, । : ।
पं० ५ . ० रूपे विद्राविवेति पाठः ।
पं० ८ . ० पश्यन् इति पाठः ।
पं० १ ग. ० ात्मत । पपत्तेः ति पा : ।
पं० १६ . ० स्वात्म मिति : ।

' कु संवित्प्राणे परिणता'

इति नीत्य प्राणशक्तिभूमिं[15] स्वीकृत्य, अवरोहक्रमेण बुद्धिदेहादिभुवम् अधिशयाना, नाडीसरणिम् अनुसृ । तत्रापि च पलाशर्णमध्यश खान्यायेन आ ह्मरन्धात् अधोवक्रपर्यन्तं ाणशक्ति श्रयमध्यमनाडीरूप- ध न्येन स्थिता; तत एव सर्ववृत्तीनाम् उदयात्, तत्रैव च विश्रामात् एवंभूतापि ए पशूनां[16] निमीलितस्वरूपैव स्थि ।

---

१५ य । वैवाहनसंपत्‍ मृद्धोपि राजा स्वेच्छया पद्भ्यां गच्छ ति, थेयं संविद्भगवत्यपि स्वेच्छया परिमितप्रमात्रात देहादिभूमिं स्वी रुते भावः ।

१६ प : विज्ञातपरतत्त्वाः । त । च

'अविज्ञाते परे तत्त्वे योगाभ्यासो हि निष्फ : ।
विज्ञाते च परे त्त्वे योगाभ्यासो हि निष्फलः ॥'

इति

---

० . ० नानानाडीति :।

०६ . ० प्राणशक्तिर्ब्र ाश्रयम ाडीरू त्वेनेति, . ० प्रा - श्रये मध्यम नाडीरूप येति, ग. ० ाशयेति पा :।

०७ . ० सर्वचित्तवृत्तीनामिति, . ० र्व त्तीनां प्रलयात् इति पाठः।

०८ . पु० दि श्रमणादिति :।

०९ . ० स्वरूपावस्थितेति :।

दा तु उ युक्तिक्रमे सर्वान्तरतमत्वे मध्यभूत ंविद्भग ती वि ति, यदि क्ष्यमाणक्रमेण मध्यभूता ह्मनाडी विकसति, दा ‘ द्धिक तू चिद नन्द्स्य’ उ - रूपस्य ‘ल भः’ प्राप्तिर्भवति त श्च गुक्ता जीवन्मुक्तिः ७

मध्यविकासे युक्तिमाह

वि ९ य-शक्ति ंाे विकास-
वाहच्छेद त ाेटिनिभाल-
दय हो : ८

‘इह’ मध्यशक्तिवि से ‘विकल्पक्षयाद्य उपाय :’ प्रागुपदि पञ्चविधकृत्य ारित्वा - रणेन र्वमध भूः याः ंविदो वि ाे ज यते इति अभिहि ायम् उ ान्तरम् अपि तु उच्यते; ण -मुद्राबन्धादिसम-

---

ं॰ १ . . ॰ मत्वेन ंभूः । इति पाठः ।
ं॰ ३ . ॰ ाडीति : ।
ं॰ ७ . . ॰ वि ासे जीवन्मुक्तियुक्तिमिति पाठः ।
पं॰ १० . ॰दयो ाया इति, . ॰ पाय इत्येकवचनान्तः ाठः।
पं॰ ११ .पु॰ सू॰ ाद ॰ म्, ‘प्राणा रो ारोहच्छेदा विकल ादय’ इति : ।

स्तयन्त्रणातन्त्रत्रोटनेन सुखोपायमेव, हृदये निहितचित्तः, उक्तयुक्त्या स्वस्थितिप्रतिबन्‍ विकल्पम् अकिंचिच्चिन्‍ कत्वे प्रशमयन्, अविकल्पपरामर्शेन दे ्यकलुषस्वचित्प्रमातृतानिभालनप्रवणः, अचिरादेव उन्मिषद्वि- तुर्य-तुर्यातीतसमावेशदशाम् आसादयति थोक्तम्

'विकल्पहानेनैका य त मेणेश्वरतापदम्'

इति श्रीप्रत्यभिज्ञायाम् श्रीस्पन्देऽपि

'दा क्षोभः लीये तदा त्पर दम्'

ति श्रीज्ञानगर्भेऽपि

'वि य सकलाः ि या जननि मानसीः सर्वतो
विमुक्तकर क्रियानु तिपार योज्वलम्
स्थितैस्त्वद भाव ः पदि वेद्यते परा
दशा नृभिर न्द्रिता सुखामृत न्दिनी'

इति उप ो मूर्धन्‍ ः ात् भिज्ञायां

---

०१ . ० ोटनेनेति .पु० हृदयनिहितेति :, पा :।
०२ ग. ० संनिहितेति, . ० तिबन्धनात् इति पाठः।
पं०१ . ० स्थितस्त्वदनुभावेति पाठः।
०१५ . ० न्द्रि ा खेति ा :।
०१ . ० मूर्धत्वादिति :।

4102

प्रतिपादितत्वात् आदौ : शक्तिसंकोचाद्-
यस्तु यद्यपि प्रत्यभिज्ञायां प्रतिपादि :,
थापि यिकत्वात् स्माभिः प्रसङ्गात्
दर्श्यन्ते; हुंषु[१] हि प्रदर्शि षु कश्चित् केनचित्
वेक्ष्यति इति

'शक्तेः संको ' इन्द्रियद्वारेण रन्त्या
ए आकुञ्चनक्रमेण उन्मुखी र म् थो-
म् आथर्वणि कोपनिषत्सु ठवल्यां र्थ-
वल्लीप्रथममन्त्रे

'पराञ्चि खानि व्य णत्स्वयंभू-
स्तस्मात्पर ङ् रि न्तरात्मन्
कश्चिद्धीरः गात्मानमैक्षद्
आ त्तचक्षुरमृ त्वमश्नन् ।'

इति स्तृताय अपि वा कूर्माङ्गसंको वत्
ये हृत्प्रवेशव गो नि म्
थोक्तम्

१ उपायेषु ।

° . ° शक्तिसंकोचः, प्रतिपादितः, प्रदर्श्यते इत्येते मेकवचनत्वे-

° . ° : केन विशेत् इति : । नैव पा : ।

° १ . ° कश्चिद्धीमान् इति, व्यावृत्त क्षुरिति, : । सर्वे
मूलौपनिषदपुस्तकेषु मुद्रिते ' त्वमिच्छन्' इति पाठः ' श्यते ।

'तद्‌पोद्धृते नि गोदि स्थितिः '

इति

'शक्तेर्विक :' अ तर्निगूढाया क्रममेव
रणचक्रविस्फ रणेन

'अन्तर्लक्ष्यो बहिर्दृष्टि र्निमेषोन्मेषवर्जितः '

इति भैरवीय[१८]मुद्रा प्रवेशयुक्त्य बहिः सरणम् यथोक्तं कक्ष गोत्रे

'सर्वाः क्तीश्चेतसा दर्शनाद्याः
स्वे वेद्ये यौगपद्येन विष्वक्
क्षिप्त्व मध्ये हाट भभूत-
स्तिष्ठन्विश्वाधार एकोऽवभासि ।'

इति ीभ टेनापि उक्तम्

---

१८ भैरवीयमुद्रा खेचरीमुद्रा । तल्लक्षणं च यथा

' नः स्थिरं यस्य विनावलम्बनं
वायुः स्थिरो यस्य विना रोधनम् ।
ष्टिः स्थिरा यस्य विनावलो नं
स्यात्सैव मुद्रा विमला च खेचरी ॥'

इति ।

---

० १ . . पु० नित्यस्थितिरिति पाठः ।

० ३ . ० विकासोन्तर्विमूढाया पि क्रममेव इति, ग. ० वि । गो मूढाया इति पाठः ।

० ९ . . ० इति ः।

० १ . ग. ० वि. इति ः।

‘ पादिषु परि । ात् त्सिद्धिः ’

इति शक्ते कोचवि , ना पु - दन गोनि त्सूक्ष्म णशक्त भ्रूभेदनेन मासादितोध डलिनीपदे रविश्रान्ति- दश परिशीलनम्; अधःकु डलिन्यां च - क्ररूपायां गुणीकृत्य श क्तिं, तन्मूल-तदग्र- - ध्यभूमिस्पर्शावेशः थोक्तं विज्ञानभ रके

‘व विं[१९] ध्ये तु चित्तं मयं क्षि त्
केवलं वायुपूर्णं व रानन्देन यु य ।’

इति अत्र वह्निः अ वेशक्रमेण संकोचभूः, वि स्थ नम् रयुक्तया विक पदम्, ‘विष्लृ यातौ’ इति अथ नुगमात्

१९ ष वक्रात्मनः शक्तेर्मूलभूर्वह्निः संकोचहेतुत्वात्, प्रसरणात्मव्याप्तिहेतुर्विषं, तयोर्मध्ये सृष्टिग्रन्थौ मध्यनाड्यात्मनि, केवलमारोहावरोहविषयसंबन्धरहितं वायुपूर्णं वा मध्यनाडीस्थिताक्रमोच्चारानन्द कलात्मकणभरितम् ईदृशं सुखमयं ह्लादात्मकं चित्तं भावनया क्षिपेत्, ततः स्मरानन्देन युक्तो भवति सर्वविषयविस्मारकारणत्वात्कामानन्दस्य आनन्दान्तरेभ्यः परत्वात् इति ।

० २ . ० विकास इत्ये वचनपाठः ।
पं० ३ . पु० भेदेन मेति, ग. पु० भेदसमा ादि । इति पाठः ।
पं० ६ . पु० षष्ठचक्ररूपाम् इति, ग. पु० व पायामिति पाठः ।
पं० ११ . पु० रन ा वि ासेति पा ः ।
० १२ . ० र्थावगमात् इति पा ः ।

'वाहयोः' वामदक्षिणगतयोः ापानयोः 'छेदो' हृदयविश्रान्तिपुरःसरम् न्तः ककार-हकारादिप्रायानच्कवर्णोच्चारेण विच्छेदनम् थो ज्ञानगर्भे

'अनच्ककृतायतिप्रसृतपार्श्वनाडीद्वय-
च्छिदो विधृतचेतसो हृदयपङ्कजस्योदरे
उदेति दारि न्ध ः विद्या रो
य एष परमे तां जनयि ोर यलम् '

इति

' दिकोटिः' हृदयम्, 'अन्तकोटिः' द्वाद-न्तः; तयोः णोल्लासविश्रा त्यवसरे 'निभा-" चित्तनिवेशनेन रिशीलनम् थोक्तं विज्ञानभैरवे

'हृद्याकाशे निलीनाक्षः टमध्यगः
अनन्य चेत ः भगे परं सौभाग्यमाप्नुयात् '

इति

'य था यत्र तत्र द्वादशान्ते नः क्षिपेत्
प्रति णं ीणवृत्तेर्वैलक्षण्यं दिनैर्भवेत् '

---

०१ . ० वामदक्षिणगत्योरिति ः।
०३ . ० ायेणानच्को ारेणेति, . . न कवर्णोच्चारणे इति पा ः।
०१ . ० चिति वेशमेनेति ः।
० ८ . ० वैलक्ष्यं दि शो वेदिति, . ० वै क्षण्यं णैर्भवेत् इति ः।

इति आदिपदात् उन्मेषदशानिषेवणम् थोक्तम्

'उन् : वि : यं प क्षयेत् '

इति स्पन्दे र णी विषयचर्वणादय ही : यथो श्रीवि भैरवे एव

'जग्ि पान तो ासर ानन्दविजृम्भ त्
भावये रिता स्यां हानन्दमयो वेत्
गीतादिवि य दासमसौख्यै ात्म :
ोगिनस्तन्म त्वेन मनोरूढेस्तदात्मता
यत्र मनस्तुष्टिर्म स्तत्रै धारयेत्
रानन्द रूपं संप्रकाश ।'

इति एवमन्यदपि आनन्दपूर्णस्वात नादिम् अनु न्तव्यम् इत्ये माद : मध्यविकासे : ८

मध्यविकासाच्चिदानन्दलाभः, एव परमयोगि : शसमापत्त्यादिपर्यायः - माधिः, नि ोदितत्वे युक्ति ाह

---

० १ . . ० दशापरि ीलनं विशेषेणेति पा : ।
० ७ . . ० भैर ाम् इति . ० दानन्दस्त ो भवेदिति, ग. ० महानन्दोदय ति, मूले हानन्दस्ततो भवेदिति पा : ।
० ८ . ० विषय दात्समसौख्येति : ।
० ९ . . ० मनोरूढ्या तदेति : ।
० ० . ० तुष्टि धारयेदिति : ।

सम धिसंस्कारवति युत्थ ने भूयो भूय श्चिदैक्यामर्श ि त्योदित समाधिल भः ॥ १९ ॥

आस दितस ावेशो योगिवरो व्युत्थाने अपि स धिर सं रेण क्षीव इव ानन्दं घूर्णमानो, भ वराशिं शरद लवम् इव चिद्ग-गन एव लीयम नं पश्यन्, भूयो भूयः अ त-र्मुखताम् एव स वलम्बम नो, निमीलनस-माधिक्रमेण चिदै यमे विमृशन्, युत्थाना-भिमताव रे अपि समाध्येकरस एव भवति यथोक्तं ः सूत्रेषु

‘क्रममुद्रय अन्तःस्वरूपया बहि खः समाविष्टो भवति साध ः त्रादौ ा ात् अन्तः वेशः, आभ्यन्तरात् बा रूपे प्रवेशः आवेशवशात् जायते;–इति सबाह्याभ्यन्तरोऽयं द्राक्रमः’

इति । अत्र र्थः सृष्टि-स्थिति-सं तिसंवि -

पं॰ ५ क. पु॰ ाधिसंस्कारेति, क्षीव इव चात्मानं पूर्यमाणभावेति च

पं॰ १२ क. पु॰ हि॰ मावि इति मस्तः प ः। पाठः ।

पं॰ १३ ख. पु॰ चे ि ।‘ दौ’ इति वाक्यं (ङ॰ पुस्त ात्) उप-म् । . ॰ बाह्या प्रवे ोऽभ्यन्तरादिति पाठः ।

क्रार कं क्र ' मुद्रयति, धिष्ठि म् अत्म ात् रोति येयं तुरीय चितिशक्तिः, तय 'क्र मु-द्रया'; 'अन्त रिति'—पूर्णाह रूपया; ' हिर्मु-ख' इति, विषयेषु य तः अपि; ' म ि :' स क्षात्कृतपरशक्तिस्फारः ' ाध :' परमयोगी भवति तत्र च 'ब ह्याद्' स्यमानात् विषय - म त् 'अन्तः' परस्यां चिति भूमौ, सनक्र े-णैव ' वेशः' ावेशो भवति 'अ भ्यन्तरात्' चितिशक्तिस्वरूपात् च क्ष त्कृत त् 'अ ावेशव-शात्' समावेशसामर्थ्य त् ए 'बाह्यस्वरूपे' इद- - निर्भासे वि य मे, वमनयुक्त्या ' वेशः' चिद्रसाश्यानत थनात्मा वेशो जायते; इति 'स ाह्य भ्यन्तरः अयं' नित्योदि वे-शात्मा, 'मुदो' हर्षस्य वितरण त् पर नन्द-स्वरूपत्वात्, प शद्रावणात्, विश्वस्य अन्तः

पं० २ . ० यैव इति : ।

पं० ३ क. ० अन्तरि पूर्णाहन्तारूपयेति पा : ।

पं० ८ ग. पु० अभ न्तर चिति क्तिरूपादिति पा : ।

पं० ९ क. पु० साक्षात्कृ ावेश ामर्थ्यादे ह्येति, . पु० साक्षा-त्कृतार ावेशसा र्थ्यादे ह्येति पा : ।

पं० ११ . ङ. ० मनेति स्थाने प्रसन त्त्या इति पाठः ।

तुरीयसत्ता ँमुद्रणात् च मुद्रात , ः अपि सृष्ट्यादिक्रमा त्वात् तत्क्रमाभ सरूपत्वात् च ' ' इति अभिधीय े इति १९

इदानीम् अस्य समाधि भस्य फलमाह

तदा प्रकाशानन्दसारमहामन्त्रवीर्य-त्म पूर्णाहन्तावेशात्सदा सर्व र्ग-संह रकारिनिज ँविद्देवताच-े श्वरत प्राप्ति र्भव ीति शिवम् २

नित्योदि े समाधौ लब्धे सति, ' शानन्दसारा' चिदाह्लादैकघना 'महती मन्त्रवीर्यात्मिका'—सर्वमन्त्रजीवितभूत 'पूर्णा' राभट्टारिकारूपा इयम् 'अहन्ता' अ त्रिमः स्वात्म- ः; 'आवेशात्' 'सदा' लाग्न्यादेः चरमकलापर्यन्तस्य विश्वस्य यौ ' र्गसंहारौ' विचित्रौ सृष्टिप्रलयौ 'तत्कारि' यत् 'निजं ँवि-

ँ० १ . ० तुरीयदशायाः सत्तायामिति ः।
ँ० २ . ० सृष्ट्यादिक्रमाभासरूपत्वात् इति । ः।
पं० १ . ० सदाशिवान्तं ादेरित्यादि, . ० सदा ा-ग्न्यादीश्वरसतत्त्वकलान्तस्येति ः।

देवताचक्रं' 'तदैश्वर्य ' 'प्राप्तिः' आ दनं 'भ-ति,' करणि स्य परमयोगिन इ र्थः; 'इति' ए तु शिवस्वरूपमेव इति उप हारः—इति संगतिः तत्र यावत् इदं किंचित् संवे ते, तस्य संवेदनमे स्वरूपं; स्यापि अ तर्मु विमर्श-मयाः प्रमातारः त्वम्; तेषामपि विगलितदेहा-द्युपाधि ोचाभि ाना अशे शरीर सद् शि-वेश्वरतैव रम्; अस्य अपि शै ञ्चा -प दि शे विश्वचमत्कार यः श्रीमान् हे-श्वर ए पर र्थः; हि पारमार्थि शा-वेशं विन कस्यापि ाशमानत ते च परमेश्वरः ारत्वात् आदि-क्षान्ता-ीयशब्दराशि र र्शमयत्वेनैव एतत्स्वी-स्तवाच्य- चकमयाशेष गदानन्द -

० २ . ० प्राकरणिकयोगिन इति पा :।
० . ग. पु० दिदम् इति :।
पं० ५ . पु० अन्तर्मुखमया इति पाठः।
० ६ . . पु० देहादि ोचेति 'उपाधि' दहीनः पाठः।
० . ० सदाशिवे रता त्रैवेति :।
पं० ९ . ० श्री हे : रमार्थ इति :।
पं० १२ . ० आदिक्षान्तमायीयेति ा :।
० १३ . पु० त्स्वी तेति :।
० १ . ० ा न्द भवापादादिति पा :।

द्भावापादनात् परं परिपूर्णत तु सर्वाका - शून्यतय आन द सरनिर्भरः; अत एव अनु- रा लस्वरूपात् अ रात् आरभ्य शक्तिस्फा- ररूपह[२०] ला र्य तं यत् विश्वं तं, क्षकारस्य रशमनरू त्वात्; तत् अकार-हकार भ्यामेव पुटी रयुक्त्या प्र ाहार यायेन अन्तः ी- तु अविभागवेदन त कबि दुरूपतया स्फुरि म् अनुत्तर एव विश्व म्यति; इति श द- राशि रू एव अयम् अक्र को वि र्शः यथो

'ात्मविश्रानि रहं-भा ो हि कीर्ति ः
उ च सै विश्रानि ः पि ानिरोध ः
य र्तृत्वं रय ीश्वरत पि च '

इति एषैव च ह सर्वम म् उदयवि-

---

२० ह ारो व्योमशक्तिरूपः ह ला व्योमकला, ततः परं किमपि ास्ति, तत्सर्वत्रास्ति तत्र न किंचिदस्तीति भावः ।

---

० . ० परिपूर्णत्वेनेति पाठः ।
पं० . ० अनुत्त ाकु भ ा ादनस्वरूपादिति पाठः ।
० . . ० कार न्तम् इति ग. पु० कारस्याप्यप्रसररू- त्वात् कारेति, . ० क्षकार ाि प्रसर ा दिति च पाठः ।

श्रा स्थ नत्वात् एतद्बलेनै च दर्थक्रि-
ाकारित्व त् हती वीर्यभूमिः दुक्तम्

'दा य बलं मन्त्र ....।'

इत्यादि

..................त एते शिवधर्मिणः '

इत्यन्तम् श्रीस न्दे शि सूत्रे अपि

'मह ह्रद संधानान्मन्त्रवीर्यानुभवः[21], (१उ २२सू)

इति तदत्र हा वीर्यात्मि यां पू हन ा-
य म् 'आवेशो' देह णादिनि नात् तत्पद -
भे देह दीनां नील दी ामपि द्र-
साप्लावनेन न्मयीकर म् थ हि दे -
नीलादि यत् किंचित् थते, अध्यवसीयते,
स्मर्यते संकल्प्यते वा, त वैत्रैव भगवती
चितिशक्तिमयी था भित्तिभूतै फुरति; त-
दस्फुरणे स्यापि अस्फुरणात् इति उक्तत्वात्
केवलं था फुर त्यपि ा, त याशक्त्य

२१ शब्दराशिस्फारात्मकपराहन्ताविमर्शो यस्य, तस्य मन्त्रवीर्यस्यानुभवः, स्वात्मतया स्फुरणं भवतीत्यर्थः।

पं० २ क. पु० हती वीर्यभूमिः इति ाक्यं नारि ।
पं० १० . ० देहादीनामपि वा द्रसेत्यादि ाठः।
पं० १२ ख. ० वसीयते इति पाठः।

अ भासितदेहनीलाद्युपरागदत्ताभिमान शात् भिन्नभि स्वभाव इ भा ती ज्ञानसंकल्प-ध्यव ादिरूपतया म याप्र ातृभिः अभिमन्यते; व तुतस्तु एकैव असौ चितिशक्तिः थो म्

'या चैष तिभा तत्तत्पद र्थक्रमरूषिता
अक्रमा न्तचिद्रूपः माता स महेश्वरः ।'

इति था

' ायाशक्त्या विभोः सैव भि संवेद्यगोचरा
कथि ज्ञानसंकल्पाध्यवसायादिनामभिः ॥'

इति एवम् ए सर्वदश सु एकैव चितिशक्तिः विजृम्भ यदि तदनु वेश-तदव भयु-या द्यते, तत् तदावेश त् पूर्वोक्तयुक्त्या करणोन्मीलननि ीलनक्रमेण र्वस्य सर्वमयं र त् तत्तत्सं रादौ अपि 'सदा सर्वसर्गसंहार-ारि' त् ' हज 'वित्तिदेवत चक्रम्' अमायी ान्तर्बहिष रण रीचिपुञ्जः, तत्र 'ईश्वरता'

पं० १ . ग. पु० उपरागेदन्ताभिमानेति पाठः ।
० ३ . ग. ० रूपता मातृभिरिति पाठः ।
० ७ . पु० ा परमेश्वर इति पाठः ।
पं० १५ ग. ० त्समाधाविति पाठः ।
० १६ . ‧. ० यदि जं संविद्वेचेति पाठः ।
० १ . ० ईश्वरर । । परमै वात्मा इति पा : ।

ज्यं परभैरवात्   , तत्प्राप्तिः भवति पर-
मयोगिनः   थो म्

'यदा त्वेकत्र संरूढ दा   लयोद्भवौ
नियच्छन्भोक्तृ तामेति   श्वरो भवेत् '

इति   एकत्र इति

'एकत्रारोपयेत्सर्वम्…………………… '

इति   चित्सामान्य पन्दभूः   उन्मेषात्
व्य ख   व्या   इति अने

'पुर्य ेन संरुद्ध…………………………… '

ति   न्तं पुर्य कम् एव   व्यम्;
    था विवरणकृतः 'एक   सूक्ष्मे थूले
शरीरे ' इति याकृतव ः   तुतं च

'स्वतन्त्रश्चितिचक्राणां चक्रवर्ती महेश्वरः
संवित्तिदेव ताचक्रजु ः कोऽपि य सौ '

इति इतिशब्द उ संहारे, यत् एतावत् उक्त-
णशरीरं तत्   वं 'शिवम्' शिवप्राप्तिहेतु-

---

० . पु० तदा चक्रेश्वर इति पाठः।
पं० ङ. पु० इति त्सामान्येति, . पु० तामान्यभूरुन्मेति पाठः।
०८ . ० ख्या इति । ः।

त्वात्, शिवात् प्रसृतत्वात् शिवस्वरूपाभि - त्वात् च, शिव ` इति शिवम्

देहप्राणसुखादिभिः प्रतिकलं संरुध्यमानो :
पूर्णानन्दघनामिमां न चिनुते माहेश्वरीं ' चितिम्
मध्येबोधसुधाब्धि विश्वमभितस्तत्फेनपि डोपमं
यः पश्येदुपदेशतस्तु कथितः साक्षात्स ए : शिवः

येषां वृत्तः 'करः क्तिपातो
येऽनभ्यासात्तीक्ष्णयुक्तिष्वयोग्य :
ज्ञा ' नेश्वरप्रत्यभिज्ञा-
मुक्तस्तेषामेष त्वोपदे :

समाप्तमिदं प्रत्यभिज्ञाहृदयम्

कृतिस्तत्रभवन्महामाहेश्वराचार्यवर्यश्रीमदभि-नवगुप्तपादपद्मोपजीविनः श्री ो राजान - क्षेमराजाचार्यस्य

शुभमस्तु ।

° . ० शिवात्मसतत्त्वात् इति :।
० ५ . ० विश्वमखिलमिति पाठः ।
° . ० यः पश्यत्युपदेशत इति :।
° . . ० युक्तिष्वतीक्ष्णा इति :।

अथ

प्रत्यभिज्ञाहृदये परिशिष्टभागः

तत्र रिशिष्टम्

अकारादिक्रमेण सूत्राणामनुक्रमणिका

इति प्रत्यभिज्ञाहृदयस्थसूत्राणामकारादिक्रमसूची समाप्ता ॥

अथ

द्वितीयं परिशिष्टम्

प्रत्यभिज्ञाहृदये संवादितप्रमाणवाक्यानामकाराद्यनुक्रमणिका

प्रमाणप्रतीकं	पृष्ठाङ्कः	ग्रन्थाङ्कः
अख्यातिर्यदि न ख्याति	१०	(क्षेमराजः) (?)
अज्ञानाच्छङ्कते लोकः	२७	सर्ववीरभट्टारकः
अत एव तु ये केचित्	१३	तत्त्वगर्भस्तोत्रं
अनच्ककक्कृतायति	४	ज्ञानगर्भस्तोत्रं
अन्तर्लक्ष्यो बहिर्दृष्टिः	४२	(?)
इति वा यस्य संवित्तिः (२नि०५का०)	३७	स्पन्दः
उन्मेषः स तु विज्ञेयः(३नि०९का०उत्तरार्ध)	४५	स्पन्दः
एकत्रारोपयेत्सर्वं	५३	(?)
क्रममुद्रयाऽन्तःस्वरूपया	४६	क्रमसूत्रं
ग्राह्यग्राहकसंवित्तिः (१०६ श्लो०)	५	विज्ञानभैरवः
चित्तमात्मा (३ उ० १ सू०)	१४	शिवसूत्रं
चैतन्यमात्मा (१उ०१सू०)	१४	शिवसूत्रं
चैतन्यविशिष्टं शरीरमात्मा	१६	चार्वाकमतं (?)
जग्धिपानकृतोल्लास (७२ श्लो०)	४५	विज्ञानभैरवः
ते आत्मोपासकाः शैवं (८अधि३०श्लो०पूर्वार्ध)		मृत्युजित्
(तथा४पट०३८७उत्त०)	१९	स्वच्छन्दः
तदपोद्धृते नित्योदितस्थितिः	४२	(?)
तदाक्रम्य बलं मन्त्राः (२नि०१का०)	३५,५१	स्पन्दः

इति प्रत्यभिज्ञाहृदये प्रमाणवाक्यानुक्रमणिका समाप्ता ॥

अथ

तृतीयपरिशि म्

प्रत्यभिज्ञाहृदये प्रामाणिकग्रन्थ-तत्प्रमाणानां यथायथं समुच्चयनम्

इति प्रत्यभिज्ञाहृदये प्रामाणिकग्रन्थ-तत्प्रमाणानां
यथायथं स यनम् ॥

अथ

त्यभि ाहृदये चतुर्थपरिशिष्टम्

अकार दिक्रमेण पारिभाषिकपदसंग्रहतदर्थ-विवरणात्मकम्

पदानि	अर्थविवर म्	पृ० सं०
अख्यातिः	संकोचः।	१०
अणुः	सकलप्रमाता (अर्थान्तरं शिवसू० वि० पु० ११ शे पृष्ठे ५२ तमटिप्पन्यां द्रष्टव्यम्)।	२०
अनन्तभट्टारकः	विद्यातत्त्वावस्थितानां मन्त्रप्रमातॄणामधिष्ठाता	७
अनाश्रितशिवः	शून्यातिशून्यात्मा, शिवतत्त्वावस्थितकारणपञ्चके प्रथमं कारणं वा।	९
अन्तःकोटिः	द्वादशान्तः।	४४
अलंग्रासयुक्तिः	प्रशमविशेषः (यत्र अत्यर्थं सृष्ट्याद्युपाधीनां स्वात्मसात्कारः)।	२५
अवरोहपदम्	मायाप्रमातृभावः।	३४
आणवमलम्	अपूर्णमन्यता।	१५
आदिकोटिः	हृदयम्।	४४
ईश्वरतत्त्वम्	स्फुटेदन्ताहन्तासामानाधिकर येन तथाविधविश्वावभासनमयी व्यवस्था।	७
ईश्वरभट्टारकः	ईश्वरतत्त्वावस्थितानां मन्त्रेश्वराणामधिाता	७

पदानि	थंवि र म्	०.०
उन्मीलनम्	अवस्थितस्यैव प्रकटीकरणम् ।	६
उन्मेषः	स्पन्दभूमिः ।	४५
ऊर्ध्वकुण्डलिनी	औन्मनसं पदम् ।	४३
करणेश्वर्यः	खेचरी-गोचरी-दिक्करी-भूचरीचक्रम् ।	३५
कला	संकुचिता कर्तृत्वशक्तिः ।	१६
कार्ममलं	शुभाशुभानुष्ठानम् । (अर्थान्तरं शि० सू० वि० १५ पृ० ७०टिप्पन्यां च द्र व्यम्)।	१५
कालः	संकुचितनित्यताशक्तिः ।	१६
कालाग्निः	निवृत्तिकलायां कालाग्निभुवनेशो नाम रुद्रविशेषः, (यत्प्रकोपोपक्रमे विश्वं समुपरम्यते संहारारम्भे) ।	४८
क्रममुद्रा	तुरीया चितिशक्तिः, (सृष्टि-स्थिति-संहृतिसंविच्चक्रात्मकं क्रमं मुद्रयति स्वाधिष्ठितमात्मसात्करोति इति) ।	४६
खेचरीचक्रम्	कलादिशक्तिचक्रम् । प्रमातृभूमिकाश्रितो योगिनीगणो वा	२९
गोचरीचक्रम्	भेदनिश्चयाभिमानविकल्पनप्रधानान्तःकरणदेवीसमूहः ।	२९
ग्राहकः	विकल्पमयो जीवः ।	११
चरमकला	शान्त्यतीताख्या कला ।	४८
चित्तम्	संकोचप्रकर्षात् चितिशक्तेः सत्त्वादिस्वभावतया स्फुरणस्वरूपम् । मायीयप्रमातुः स्वरूपं वा ।	१३
दिक्करीचक्रम्	भेदालोचनादिप्रधानबहिष्करणदेवताचक्रम् ।	२९

दानि	थंवि म्	० ०
नियतिः	संकुचितव्यापकत्वशक्तिः । ममेदं कर्तव्यमिति नियमहेतुः तत्त्वविशेषो वा	१६
प कृत्यानि	सृष्टिः स्थितिः संहारो विलयोऽनुग्रहः इत्येवमभिधानानि । अथवा आभासन-रक्ति-विमर्शन-बीजावस्थापन-विलापनाख्यानि । तत्र देहप्राणादिपदमाविशन् चिद्रूपो महेश्वरो बहिर्मुखीभावावसरे नीलादिकमर्थं नियतदेशकालादितया यदा भास ति तदा नियतदेशकालाद्याभासांशे अस्य स्रष्टृता, अन्यदेशकालाद्याभासांशे संहर्तृता, नीलाद्याभासांशे स्थापकता, भेदेन आभासांशे विलयकारिता, प्रकाशैक्येन प्रकाशने अनुग्रहीतृता, इति ।	२२–२४
पतिदशा	परप्रमातृदशा, शुद्धाध्वप्रमातृता, मुक्तिर्वा	३१
परमशिवः	विश्वोत्तीर्णविश्वात्मकपरमानन्दमयप्रकाशैकघनः स्वभावः ।	८
परावाक्	अनन्यापेक्षाहंपरामर्शमयी पराशक्तिः, परमानन्दात्मकस्वातन्त्र्यशक्तिर्वा ।	२७
पराशक्तिः	पारमेश्वरी स्वातन्त्र्यशक्तिः, (यया इदं शिवादिधरण्यन्तमविकल्पकसंविन्मात्ररूपतया बिभर्ति च पश्यति च भासयति च परमेश्वरः)	२
पशुः	अज्ञानी, अविद्यास्मितादिभिः पाशितो जीवः ।	३८

पदानि	अर्थवि रणम्	पृ० सं०
पश्यन्ती	वाग्विशेषः (यत्र वाच्यवाचकयोः क्रमानुल्लासेन अस्फुटविभागः, चित्प्राधान्यात् पराशक्तेः द्रष्टृरूपताप्राप्तिश्च) ।	२७
पुर्य कम्	तन्मात्र-मनोऽहंकृद्बुद्धीनां संघातात्मकमष्टकं सूक्ष्मशरीरम् ।	३१
प्रलयकेवलिनः	मायातत्त्वावस्थिताः शून्यप्रमातारः, प्रलयाकला इत्यभिधान्तराः ।	७
बन्धः	शिवतत्त्वापरिज्ञानम्, (अर्थान्तरं शि०सू० वि० १२—१३ पृ० ७४ टिप्पन्यां च द्रष्टव्यम्) ।	११
बैन्दवी कला	स्वातन्त्र्यशक्तिः ।	४
ब्रह्मनाडी	सुषुम्नाख्या मध्यनाडी ।	३९
भूचरीचक्रम्	सर्वतो व्यवच्छिन्नाभासस्वभावप्रमेयचक्रम् ।	२९
भूमिका	चिदानन्दघनस्वात्मस्वरूपाभिव्यक्त्युपायः ।	१९
मध्यम्	संवित् ।	३७
मध्यधाम	ब्रह्मनाडी ।	३१
मध्यमा	वाग्विशेषः (यत्र वाच्यवाचकक्रमस्य आसूत्रितविभागत्वेऽपि स्फुटास्फुटरूपतया बुद्धिमात्रपरिनि ा, पराशक्तेः दर्शनप्रधानतया द्रष्टृदृश्यान्तरालवर्तित्वम् च ।)	२७
मध्यशक्तिः	संविच्छक्तिः ।	३९
मन्त्रमहेश्वराः	प्रमातृवर्गः (यः परमेश्वरेच्छया सदाशिवतत्त्वे अवकल्पितपरापरात्मविश्वग्रहीतृभावावस्थानः) ।	७
म ाः	विद्यातत्त्वमध्यासिताः प्रमातारः ।	७

ानि	र्थविवरणम्	पृ० सं०
मन्त्रेश्वराः	प्रमातृवर्गविशेषः (ईश्वरतत्त्वे स्फुटेदन्ता-हन्तासामानाधिकरण्यात्मनि ग्राह्ये विश्व-स्मिन् परिकल्पित-तथाविधतद्ग्रहीतृभावा-वस्थितिः ।	७
माया	दुर्घटसंपादनसमर्थः शक्तिविशेषः ।	७
मायाप्रमाता	जीवः, सकलाख्यः प्रमाता वा ।	१४
मायीयमलम्	भिन्नवेद्यप्रथा, मायादिविद्यातत्त्वान्तकञ्चुको वा ।	१५
मुक्तिः	शिवभट्टारकात्मतत्त्वपरिज्ञानम्, अज्ञानग्र-न्थिभेदात्स्वशक्त्यभिव्यक्तिः, विश्वोत्तीर्णप-रमशिवीभावो वा ।	११
रागः	षट्त्रिंशत्तत्त्वान्तर्वर्तितत्त्वविशेषः, संकुचित-पूर्णत्वशक्तिर्वा ।	१६
वह्निः	षष्ठवक्त्रात्मशक्तेर्मूलभूमिः संकोचहेतुः ।	४३
वामेश्वरी	विश्ववमनशीला, संसारवामाचारशालिनी च शक्तिः ।	२९
वाहच्छेदः	वामदक्षिणगतयोः प्राणापानयोः हृदयवि-श्रान्तिपुरःसरमन्तः ककार-हकारादिप्रा-यानच्कवर्णोच्चारेण विच्छेदनम् ।	४३
विज्ञानाकलः	मायतत्त्वस्य उपरि शुद्धविद्यातत्त्वात् अधः कल्पितावस्थानः कर्तृताशून्यशुद्धबोधात्मा प्रमातृवर्गः ।	७
विद्या	उन्मनाशक्तिः । किंचिज्ज्ञत्वकारणं त-त्त्वम् । संकुचिता सर्वज्ञत्वशक्तिर्वा, (अर्था-न्तरं शि सू० वि ५ पृष्ठे द्रष्टव्यम्) ।	१६

पदानि	अर्थ वरणम्	० ०
विद्यापदम्	विद्यातत्त्वम्, मायाप्रमातरि शून्यादिरूपेऽपि अनुल्लसिते चिन्मात्र एव प्रमातरि कर्तरि च सति चिदेकरूपेष्वपि भावे यदचिद्रूपतया भेदप्रकाशलक्षणं स्वातन्त्र्यम्।	१७
विश्वम्	सदाशिवादिर्भूम्यन्तः तत्त्वनिचयः। यद्वा प्रमातृप्रमाणप्रमेयरूपम्। अथवा नीलसुखदेहप्राणादि।	२–३–४
विश्वसिद्धयः	भोगमोक्षस्वरूपाः।	४
विषस्थानम्	प्रसरयुक्त्या विकासपदम्।	४३
शक्तिपातः	अनुग्राहिकाख्यायाः शक्तेः स्वमरीचिचयस्फारः।	१
शक्तिविकासः	अन्तर्निगूढायाः शक्तेः अक्रममे सकलकरणचक्रविस्फारणेन भैरवीयमुद्रानुप्रवेशयुक्त्या बहिःप्रसरणम्।	४२
शक्तिसंकोचः	इन्द्रियद्वारेण प्रसरन्त्या एव शक्तेः आकु नक्रमेण उन्मुखीकरणम्। प्रसृताया अपि वा कूर्माङ्गसंकोचवत् त्राससमये हृत्प्रवेशवच्च सर्वतो निवर्तनम्।	४१
शिवभट्टारकः	मन्त्रमहेश्वरा ुत्तीर्णः प्रकाशैकवपुः स्वस्वभावः।	८
शुद्धाध्वा	शिवादिविद्यातत्त्वान्तं तत्त्वपञ्चकम्।	१२
शुद्धेतराध्वा	अशुद्धाध्वा (क्षित्यादिमायान्तः तत्त्वसमूहः)।	२३
शून्यप्रमातारः	शून्ये जडत्वादबोधरूपे, प्राणे बुद्धौ वा येषामहमिति चमत्कारयोगात् कर्तृत्वम्,	

दानि	अर्थवि णम्	० ०
	कलातत्त्वोपलक्षितकरणकार्यरहिता अबोधरूपाः कर्तारश्च प्रलयाकलाः ।	७
शून्यभूमिः	प्रलयाकलावस्था ।	१३
षट्त्रिंशत्तत्त्वानि	१ शिव २ शक्ति ३ सदाशिव ईश्वर ५ शुद्धविद्या ६ माया ७ कला ८ विद्या ९ राग १० काल ११ नियति १२ पुरुष १३ प्रकृति १४ बुद्धि १५ अहंकार १६ मनः १७ श्रोत्र १८ त्वक् १९ चक्षुः २० जिह्वा २१ घ्राण २२ वाक् २३ पाणि २४ पाद २५ पायु २६ उपस्थ २७ शब्द २८ स्पर्श २९ रूप २०रस ३१गन्ध ३२ आकाश ३३ वायु ३४ वह्नि ३५ सलिल ३६ भूमयः ।	३२
संवित्तिदेवताचक्रम्	खेचर्यादिदेवीचक्रम्, अन्तर्बहिष्करणमरीचिपुञ्जो वा ।	५२
सकलाः	मायातत्त्वान्तरालवर्तिनो देवादिस्थावरान्ता मलत्रयभाजः कार्ममलप्राधान्यात्संसारिणः कार्यकारणसंबद्धा जीवाः ।	८
सदाशिवतत्त्वम्	तृतीयं तत्त्वम् । अहन्ताच्छादितास्फुटेदन्तावभासनमयोऽवस्थाविशेषः, (महाशून्यातिशून्याख्यायां शक्तौ महेशस्य अहमिदमित्यभेदेन पूर्णाहन्ताचमत्कारमयावस्थाविशेषो वा) ।	७
सदाशिवभट्टारकः	सदाशिवतत्त्वावस्थितानामधिष्ठातृविशेषः ।	७

पदानि	अर्थविवर म्	० ँ०
समावेशः	मितप्रमातृभावगुणीकारात् स्वतन्त्रबोधतादात्म्यम् ।	१
सिद्धिः	निष्पत्तिः सृष्ट्यात्मा, प्रकाशात्मा स्थितिः, परप्रमातृविश्रान्त्यात्मा संहारः । यद्वा पराद्वयसामरस्यापादनात्मा संहारः । अथवा प्रमाणोपारोहक्रमेण विमर्शमयप्रमात्रावेशः ।	२–४ ।
स्थितिः	भावाभिष्वङ्गः । सिद्धान्तः । अन्तर्मुखरूपा विश्रान्तिर्वा ।	१६–१९
हठपाकक्रमः	हठः क्रमातिक्रमरूपसकृदुपदेशात्मबलात्कारः तेन पाकः चिदग्निसात्कारः, तस्य क्रमेण सृष्ट्याद्युपाधीनां विगलनम्, इति हठपाकक्रमाख्यः प्रशमविशेषः ।	२५

इति प्रत्यभिज्ञाहृदये सविवरणः पारिभाषिकपदसंग्रहः समाप्तः ॥

PUBLISHED BY

A A ĪS A C AN A C ATTE JI, . A.

(CANTAB.), VIDYĀVĀRIDHI.

Directer of the Archæological and Research Department, Kashmir.

BOMBAY:

Printed by B. R. Ghanekar at the Nirnaya-Sagar Press,

23, Kolbhat Lane, for the publisher.

THE

A C Æ L CAL A E A C PA T T,

JAMMU AN KA H I TAT .

TH

KASHMIR SERIES OF TEXTS AND STUDIES.

A FULL LIST

OF

Works in the Press and in Preparation.

The Arch ological and Research Department of the Jammu and Kashmir State has been preparing for publication a number of Sanskrit and Kashmiri Works which have remained unpublished till this day. These works when published will form a Series, to be called the "Kashmir Series of Texts and Sudies." The first of the Series was to be:—

1. *The Raṇavīra Prāyashchitta-Nibandha.*—Which His Highness the Mahārājā Sahib Bahadur wanted the Department to take in hand first. But although quite ready for the press, it cannot be published yet owing to certain difficulties in regard to its printing. It is a work which in MS. covers over 1,000 pages (foolscap size). It for s part of a reat work entitled Dharma Shāstra Prapañcha, co piled by order of His late Highne Mahārāja Raṇavīra Si ha, and consists largely of quotations from nearly all branches of Hi du Scriptures. All of those quotations were give i the origin l compilation without any exact reference. I many cases the vague references ive

were erroneous and misleading. All these have been carefully corrected and most of the quotations have been traced back to their original sources and exact references given. Thus the work has cost the Department an immense a ount of labour, and it is hoped that it will be possible to place the work. in the hands of the public without further delay. As owing to reasons hinted at above, the first fruits of the activities of the Department cannot see the light yet and, therefore, could not form the first publication of the Series, its place has been taken by the

2. i. Shiva-Sūtra-Vimarshinī, (being the Shiva Sūtras said to h ve been received inspirationally or in a dream by the Vasu Gupta together with its Commentary, the Vimarshinī, by Kṣhemarāja) Published in original Sanskrit; price Rs. 2/8. (Rs. 3 in cloth; foreign, 3/6 and 4 shilling).

3. ii. The Kashmir Shaivaism, being a brief Introduction to the history, literature and doctrines of the Advaita Shaiva Philosophy of Kashmir, Specifically called the Trika System. Published i English; price Rs. 1/12. Superior paper, Rs. 2/8.

4. iii. The Pratyabhijñā-Hṛidaya, by Kṣhemarāja. An excellent compendium of 20 Sūtras together with the author's own Comment ry, giving summary of the doctrine of the Trika *i. e.* the Advaita Shaivaism of Kashmir. It may be said to bear the same relation to the Trika system as the well-known Vedānta Sāra of Sadānanda does to the Vedānta system. Published in original skrit, price Re. 1. In cloth Re. 1/6.

W T .

. i. *Shiva-Sūtra-Vārttika*—by Bh sk r ,

6. ii. *Shiva-Sūtra-Vṛitti*—This also is, as the ame implies, a commentary on the Shiva Sūtras by an unknown author; or it may be merely an abstract from the Shiva Sūtra Vimarshinī of Kṣhemrāja, almost every word of it being found interspersed in the latter work.

7. iii. *Spanda-Vṛitti.*—By Kallaṭa. It is a short commentary o the Spanda Kārikās.

8. iv. *Spanda-Vivṛiti.*—by Rāma or Rāmakaṇṭha. A second commentary on the Spanda-Kārik⁻.

9. v. *Spanda-Pradīpikā.*—By Utpala Vaiṣhṇava (this Utpala is not the same as the author of the Īshvara-Pratyabhijñā-Kārikās). It is also called the Utpala-Vaiṣhṇavī and is a third commentary o the Spanda-Kārikās. Althongh it has bee printed before in Benares, the present editio is being brought out after carefully collating a number of MSS.

The above three works, being commentaries on the Spanda-Kārikās, naturally deal with the same subject and explain, in more or less detail, what are technically called (*a*) *Svarūpa Spanda* (*b*) *Sahaja-vidyodaya* and (*c*) *Vibhuti-yoga*;

10. vi. *Spanda-Sandoha.*—It is a sort of com entary on the first of the Spanda Kārikās wherein is given the purport of the whole of the latter work. It is also by Kṣhemarāja.

11. vii. The *Īshvara-Pratyabhijñā Sūtras* or *Karīkās* of Utpalāchārya together with the *Vimarshinī* of Abhinava Gupta (and the incomplete Vritti by Utpalāchārya himself).

12. viii. *Parāprāveshikā.*—By Kṣhemarāja, very

short work on the Shaiva Philosophy, dealing with the 36 principles (Tattvas) recognised by the system.

13. ix. *Tattva-Sandoha.*—Another small work by the s me author in Āryā Verses and dealing with the same subject.

14. x. *Paramārtha-Sāra.*—By Abhinava Gupt with a commentary by Yogarāja. For an account of this work, see "*The Kashmir Shaisvaism*" *i. e.* the second of the published volumes of this series.

15. xi. *Stava-Chintāmaṇi.*—By Bhaṭṭa Nārāyaṇa. As the name implies it consists of Stotras and is a devotional work from the standpoint of the Shaiva Philosophy.

P PA A I .

16. i. Tantrāloka—the great work of Abhinava Gupta on the Shaivaism of Kashmir together with its Commentary called Viveka by Jayaratha (as far as the latter is available).

17. ii. T ntrasāra—being an abridgement in prose of the above work by the same author

18. iii. Mālinī-Vijaya (Tantra)

19. iv. Svachchhanda (Tantra), together with a Kṣhemaraja's commentary on it called Udyota.

20. v. Vijñāna-Bhairava (Tantra), together with its commentary partly by Kṣhemarāja and partly by Shivopādhyāya.

21. vi. M tanga Tantra, with its commentary called the Vṛitti by Rāmakaṇṭha.

22. vii. Parā-Triṁshikā, being an extract said to be taken from the Rudra-Yāmala, together with its commentary called the Vivaraṇa by Abhi- va G pt .

3. viii. Mahārtha-Mañjarī.

24. ix. Nareshvara-Parīkṣhā.

25. x. Netra Tantra

26. xi. Mahānaya-Prakāsha

27. xii. Saṁvit-Sphāra.

All the above are works o the Kashmir Shaivaism. An account of most of them is to be found in *'The Kashmir Shaivaism'* *i. e.* Vol. II. of the series.

Besides the above the following other works are also included in the series (some of them quite ready for the press and others are still in preparation.)

8. i. Commentary on the *Bhagavad Gītā.* by Abhinava Gupta.

29. ii. Another commentary on the same by Rāma-Kaṇṭha; it is called *Sarvatobhadra.*

30. iii. Another co mentary on the same called *Tattva-Prakāshikā* by Lakṣhmīrāma or Lakṣhmīdhara.

31· iv. *Shārīraka Sāra,* by Lakṣhmīdhara.

32. v. *Pañchīkaraṇavārttika.*

33. vi. *Tripuropaniṣhat.*

34. vii. *Vedānta-Sāra.* (Not the well known Vedānta-Sāra by Sadānanda.)

35. viii *Ānanda Laharī.*—A work on Yoga.

36. ix. *Viṣhṇu Dharmottara.*—A work of the Purāṇa style, bei g a short Encyclopædia of the Hind religion and learning.

37 . *Loka-Prakāsha.*

The later *Rāja-Taraṅginīs.* (These will ost likely not now be published by this Dep rtment).

Further, there are included in the series the following works in Kashmiri, some of which are ready for the press and others are in preparation.

38. i. *Shiva-Lagan* (*Shiva's Marriage*).—A poe covering some 400 leaves in Ms.

39. ii. *Rāma-Avatāra* (*Story of Rāma*).—A poe 200 leav in Ms.

40. iii. *Krishṇa-avatāra*—By Prakāshānanda.

41. iv. *Krishṇa- vatāra.*—Another work on the same s bject by Paramānanda, covering 345 leaves in M

42. v. *Yonuka Wanvun,*—Songs sung by Hindu wo en o the occasion of the Sacred Thread ceremony.

43. vi. *Natruk Wanvun.*.—Marriage songs su g by Hindu women.

44. vii. *Mar Wanvun.*—Death lamentatio s.

45. vii. The Philosophical sayings of Lalleshvarī.

46. viii. The Philosophical sayings of Rūpa Bhavā ī.

47. ix. A poe on the life of Sudāma.

48. x. A translation of the Bhagavad Gitā in verse.

49. xi. *The Mahābhārata* in Kashmiri.